

studenata.“²⁶ „Od same reči *služenje* dođe mi da povratim“, rekla je zgroženo Marijana.

Ali i da tuguje. „Benžamen i Andre su uzalud čekali na ovaj trenutak...“, primetio je Gi, očekujući odobravanje. Marijana je sumnjičavo zavrtila glavom: „Nisam sigurna da bi skakali do plafona.“

Nije je mogla zavarati spontanost na koju su se pozivali oni koji su pazili na svaki svoj korak, kao ni zalaganje za vlast radničkih saveta, koje se pripisivalo okupacijskom pokretu.

²⁶ Aluzija na naziv glavnog nadrealističkog glasila, *Nadrealizam u službi revolucije* (Le Surréalisme au service de la révolution), u periodu 1930–1933 (pre toga, *Nadrealistička revolucija*, La Révolution surréaliste, 1924–1929). Nisam pronašao nijedan dokument s tim naslovom ili frazom („u službi studenata“), ali možda je reč o poznatom letku Nadrealističkog pokreta (Mouvement surréaliste, praktično, pariska nadrealistička grupa, u kojoj posle Bretonove smrti 1966. nije bilo nijednog originalnog člana) od 5. maja 1968, „Pas de pasteurs pour cette rage (Nema pastira za ovaj gnev)!“. Glavni autori su Žan Šuster i Ani le Bren (Jean Schuster, Annie Le Brun, uz još nekoliko potpisnika), a tekst se sastoji od gromoglasnih, ali i previše uopštenih parola u kojima grupa izražava svoju podršku studentskoj pobuni, pri čemu već u samom naslovu posebno aludira na Besne. U poslednjem pasusu autori kažu da „nadrealistički pokret *stoji na raspolaganju* studentima (Le mouvement surréaliste est à la disposition des étudiants...) za svaku praktičnu akciju koja ima za cilj da u ovoj zemlji stvori revolucionarnu situaciju“. Pozitivan gest, ali koji nije mogao da prevaziđe stari jaz između te dve orijentacije, naizgled tako bliske, nadrealističke i situacionističke. Situacionisti su aktivno razvijali svoj pristup (sa svim njegovim lucidnim i nelucidnim trenucima), nisu se pasivno „stavljali na raspolaganje“ bilo kome, a naročito ne studentima uopšte, o kojima čak ni u tom trenutku nisu imali ništa bolje mišljenje nego 1966, kada su pisali o *Bedi studentskog miljea* („... student je, uz popa i pandura, najprezrenije stvorenje u zemlji Francuskoj“). Saradnja s Besnima govorila je da su ih zanimali samo studenti rešeni da idu dalje od te i svake druge uloge. Takođe, retoričko pozivanje na „revoluciju“ i podrška od strane onih koji su se bavili manje-više uobičajenim književnim i umetničkim karijerama, sadržajno irelevantnim (za razliku od originalne nadrealističke grupe), nisu im mogli zvučati naročito ubedljivo. Pariska nadrealistička grupa se i zvanično raspustila 1969; jedna frakcija je to objavila u martu, a druga u oktobru 1969. Videti, *Tracts surréalistes et déclarations collectives, présentation et commentaires* de José Pierre, Éric Losfeld éditeur, Paris, Le Terrain Vague, tome I, 1922–1939, 1980; tome II, 1940–1968, 1982, str. 276–278 (<https://portail-collections.imec-archives.com/ark:/29414/a011565019012oQnRr9>).

Jedna sezona s Marijanom

Poslednja nadrealistkinja

Alain Segura

2022.

su se u parteru razne frakcije, koje su raspirivale pobunu, borile da zauzmu što više prostora. Parole su se prosto slivale sa zidova, ali utisak već viđenog brzo ih je činio zastarelim i jedva da ih je neko čitao.

Uništiti vlast, bez preuzimanja vlasti, rekla je Marijana u jednom od najboljih majskih pamfleta.²⁵ „Poslednja nadrealistkinja...“, rekao je zadivljeno Gi Debor, koji se pri tom pitao da li tome treba da se raduje ili da tuguje.

Da se raduje, svakako, naročito kada je nadrealistička grupa, više nego komično, na jednom letku objavila: „Nadrealisti u službi

²⁵ „Nous ne sommes rien, soyons tout“, op. cit., ovde na str. 77–79.

Dan posle onog Marijaninog pojavljivanja u ateljeu, neko je pokucao na njena vrata. Bio je to Rene Vijene. Iz paketa je izvukao prazno slikarsko platno, premazao ga ljubičastom bojom, na sredinu pričvrstio igračku automobila, polio je benzinom i zapalio. On da je u dnu platna, kaligrafskim rukopisom, sitnim belim slovima ispisao: „Kola uvrijeriste Ibera B., ako nastavi da sere po hrabrim šmeckerima iz Besnih, koji ga nisu ni pitali da li voli Furijea.“²⁴

Sam je postavio sliku na zid, gde je dugo stajala, pre nego što je nestala u selidbi. Ali u mom sećanju je ostala netaknuta i još uvek me ispunjava veoma živim zadovoljstvom. Možda ću jednog dana pokušati da je rekonstruišem, da njena svetlost ne bi bila izgubljena za ovo naše vreme.

VI

Ni za trenutak se nisam osetio delom majske gomile. Okupacioni pokret je pretio da zaustavi svet, od kojeg se, hitnije nego ikada, trebalo odvojiti. Ali pod mrežom zahteva, rešetke su se, umesto da se smanje, samo umnožile.

Jednog dana, iznenadio me je jasan i gromoglasan govor koji je pokušao da u otvorenu debatu u amfiteatru unese malo smisla i svetlosti. Taj istup Renea Vijenea, dostojan najboljih revolucionarnih skupština, dočekan je burnim aplauzom, da bi se odmah zatim utopio u opšti metež.

Na bini sam, u prvom planu, prepoznao sva lica iz Komiteta za vezu. Ogromna je bila oholost u držanju te zbrkane gomile, u kojoj su se mnogi razmetali agresivnim pravom na predstavljanje, dok

²⁴ Verovatno Hubert Bérard, nekada član Groupe libertaire de Ménilmontant, odnosno Anarhističke internacionale, pošto smo ovde od Segure saznali da su neki članovi te struje negodovali zbog ideje o spomeniku Furijeu. Možda je sve to još bilo na nivou prijateljske razmene grubih šala, budući da će Berar biti i jedan od članova Komiteta za održavanje okupacija, koji će u maju 1968. oformiti SI i Besni. Uzgred, od Vanegema saznajemo i da je imao „mala kola“, što u tom miljeu nije bilo tako uobičajeno (Raoul Vaneigem et Gérard Berréby, *Rien n'est fini, tout commence*, Allia, Paris, 2014).

Sadržaj

PROLOG	8
Eksplozirajuće-nepomično	8
Operacija <i>Marijana</i>	11
JEDNA SEZONA S MARIJANOM	17
„Pođite sad u svoju potragu, plemeniti vitezovi...“	17
I	19
II	27
III	33
IV	35
V	40
VI	54
VII	57
VIII	65
IX	68
Posle dvadeset godina	71
Musketar	80
„Dan je most, a noć kapija“	83
DODATAK	91
Letak iz 1968.	91
Marianne, es-tu toujours là?	96
Impresum	106
Zorana Simić: Trag leta s „poslednjom nadrealistkinjom“	108

Postao sam sledbenik ulice Galond, beskrajnih razgovora, čitanja naglas. Marijanin stav se promenio. Mnogo puta, kada bi neka snažnija nijansa posebno dobro izrazila njenu misao, okrenula bi se ka meni i jednim pokretom trepavica se zahvalila na mom tihom odobravanju. Bilo nas je petoro, četvoro, često troje. Marijana nije volela gužvu, a privilegija njenog izbora bila je u tome što je svako mogao da ima poseban odnos s njom, kao i sa ostalima, ako je to bilo moguće, pri čemu ona nikog nije posebno izdvajala.

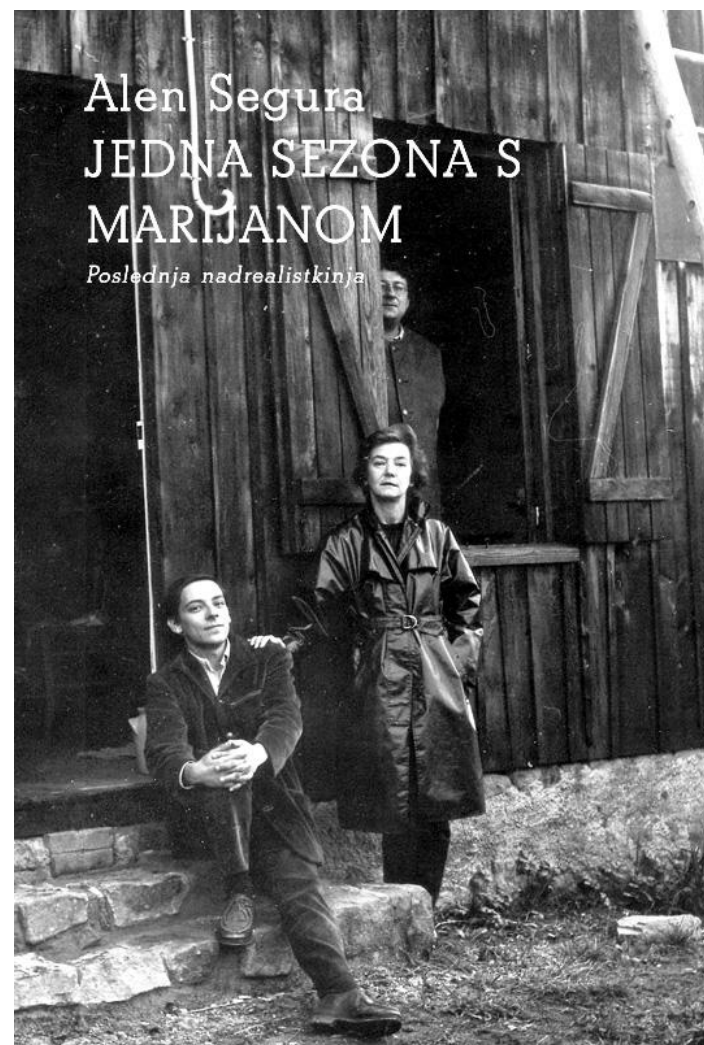
„Ulica Galond je tvrđava. Zato je i Andre Breton mogao da u njoj nađe utočište za vreme Alžirskog rata, kada je dobio pretnje smrću...²³ Uzdignuta čela, s prstom na usnama, hodao je po stanu krupnim, sporim korakom i prisećao se pesama, iz kojih je recitovao cele strofe, tako nadahnuto i s tim glasom...“

Umotana u ogrtač koji se za nju tkao vekovima, ulica Galond nikada nije znala za oštru i jarku svetlost. U mislima se uvek penjem uz to malo stepenište, dok se napolju spušta izmaglica nekog drugog doba, kao fina prašina neke knjige po obodima njenih stranica.

²³ Kao jedan od glavnih potpisnika „Deklaracije o pravu na nepristajanje na rat u Alžiru“, od 6. IX 1960 („Déclaration sur le droit à l'insoumission dans la guerre d'Algérie“ ili „Le Manifeste des 121“). To je verovatno i jedini javni, nesituacionistički dokument koji je potpisao i Gi Debor (zajedno s Mišel Bernštajn). Čak 29 potpisnika te Deklaracije bilo je uhapšeno, a neki izbačeni s posla ili stavljani na crne liste. Breton je javno preuzeo odgovornost umesto nekih uhapšenih potpisnika, ali je morao da se neko vreme skriva kod Marijane i Radovana Ivšića (koji su tada još bili zajedno), sa svojom ženom Elizom – i njenim papagajem! – ne iz straha od hapšenja već zbog „nezvaničnih“ pretnji smrću od strane ekstremnih desničara. Te pretnje nisu bile prazne: iste godine, na stan Žan-Pola Sartra i prostorije časopisa *Les Temps Modernes* bačen je eksploziv, pri čemu su na demonstracijama u oktobru 1960. desničari pozivali na njegovo smaknuće. Rat u Alžiru je duboko podelio Francusku, ali ne baš kao Vijetnam nešto kasnije SAD, budući da je čak i socijalistički *Le Monde* napao tu Deklaraciju kao delo „profesora izdaje“ i „petokolonaša“, pod uticajem „strane propagande“, i izrazio podršku politici vlade, kao „čuvara alžirske slobode“ (*Le Monde*, 7. X 1960, „Manifeste des intellectuels français pour la résistance à l'abandon“, str. 1). Videti, David L. Schalk, *War and the Ivory Tower: Algeria and Vietnam*, 2005, str. 106–108; Mark Polizzotti, *Revolution of Mind: The Life of André Breton*, str. 541–542.

Marijana i Radovan Ivšić u poseti Bretonu, Saint-Cirq-Lapopie, oko 1962.

Na koricama: Roger Legarec, Marijana Nikolić Ivšić i Guy Debord, u Vogezi (Vosges), avgust 1968. Foto: Alice Debord.

Tekst sa zadnjih korica:

„Zahtevam duboku, pravu okultaciju nadrealizma“, pisao je Andre Breton 1930 (*Drugi manifest nadrealizma*). Dvadesetak godina kasnije, kada se pridružila nadrealističkoj grupi, Marijana je ozbiljno shvatila te reči. Neće potpisati nijednu od svojih slika, ali će ispod jednog od najboljih letaka iz Maja 1968. napisati: „Drugarica iz Jugoslavije, koja zna sve o tome...“

„Zašto da idem na Tibet, ako su mi Himalaji ovde?“ Kada biste kročili u njen atelje, tu je zaista počinjao uspon. Za Marijanu bi sigurno bilo mesta na jedrenjaku oca Sogola, na njegovom putovanju ka Planini Analog (René Daumal, *Le Mont Analogue*, 1939, 1952).

Njena reč bila je namenjena njenim prijateljima. Kao i njeni ispadi i bes. Nije ništa propovedala, ali je znala da sluša slikara, pisca, vajara, da uznese njihovo strpljenje, njihovu pažnju. To se često završavalo velikim praskom smeha.

Kada bih izlazio iz njenoga ateljea, imao bih osećaj da nalet vetra razvejava sve moje sumnje.

Reći da mi je mnogo značila bila bi nespretnost koju sam ipak spreman da učinim zato što je to istina.

Alen Segura

Knjiga sećanja ALENA SEGURE (Pariz, 1950–) na anarhističku mladost, nadrealiste, situacioniste, 1968. i MARIJANU NIKOLIĆ IVŠIĆ (1919–1995), koja je „znala sve o tome...“

Iz *Pogovora*:

Vrata su se otvorila ka mračnom hodniku, koji je vodio u veliku sobu s crvenim podom, ispod tavanice od smeđih greda. U jednom uglu se nalazila biblioteka, a u drugom dugačak sto od hrastovine, s dve klupe. Sedeti tamo značilo je naći se na raskršću vremena, a laktovi na stolu češali su se o zastrašujuća prisustva.

Marijana je živela siromašno, ali je mrzela siromaštvo. Govorila je da je siromaštvo luksuz koji je priuštila sebi, umesto uspeha po svaku cenu i karijere koje je prepustila računđijama i *svima onima koji ne znaju za ništa bolje*. Volela je izreku Benžamena Perea (Benjamin Péret): „Čak je i sat rada dnevno sat previše.“ U tome što je svoj honorarni posao obavljala vrlo predano nije bilo ničeg paradoksalnog. „Posao je davež. Ali donosi mi slobodu, makar samo zato što mi posle ne opterećuje misli.“

Zato što je posle poslala Marijana pripadala svojim prijateljima. Nastojala je da ih sluša i u delima slikara, vajara, pisaca uvek je nalazila put koji vodi ka jezgru onoga što je težila da uzdigne, iako svesna da će živa (*mercure*), po prirodi nepokorna, učiniti sve da umakne i ne bude vođena. „Dobro ih slušaj. Oni ti se obraćaju kroz tvoj nemir. Oni ti mogu reći sve.“

Razgovarati s njom o nekoj teškoći nije značilo očekivati od nje da je reši. Ali sam prolazak između reči, kroz njihove skrivene dosluhe, vodio nas je ka nečemu sasvim drugom, a na kraju bismo se rastajali uz prasak smeha.

Njena kritika bila je beskompromisna čim bi se osetila zaokupljenost „lepim“. „Muka mi je od lepog. Ne dajem ni pet para za lepo.“ Često nam je pričala tu anegdotu, kada je Andre Breton, po izlasku iz jedne galerije, napućenih usta, rekao razočarano: „To je... lepo...“ Marijana ga ja oponašala tako neodoljivo da je, raširenih ruku, zamalo pala napred.

„Benžamen... obožavanje... A Andre, uvek neki mali znak kada bih došla u kafe...“ Marijana je često spominjala to dugo prijateljstvo, iako je ponekad bilo neprijatno gledati je kako to ističe, kao da prilikom upoznavanja kaže: „Znate, ja sam Marijana, i bila sam prijateljica Andrea Bretona i Benžamena Perea.“

Kada je čekić restauratora zapretio kamenom reljefu, Marijana je, kao prava adeptkinja i pesnikinja tog mesta, požurila da interveniše. (Alen Segura)

Reljef prikazuje Svetog Julijana iz Le Mana (Saint Julien l'Hospitalier), u barci; kao najstariji takav reljef u Parizu, ⁵⁰verovatno iz 1380, sklonjen je u Musée Carnavalet, a na njegovom mestu sada stoji replika. (AG)

„... Ko bi to mogao biti?

Ispostavilo se: Marijana Nikolić Ivšić (Budimpešta, 1919 – Pariz, 1995), u ranoj mladosti, honorarna učiteljica matematike i jezika iz Beograda (koja sanja da postane 'studentkinja muzike'), zatim skojevka (bliska porodici Ribar) i partizanka iz Druge proleterske divizije i Druge proleterske brigade (od 1944, gde dospeva pravo iz izbeglištva u Italiji, 1941–1943), posle oslobođenja službenica Zemaljskog kazališta lutaka iz Zagreba i turistička radnica iz Rovinja, a onda, još malo kasnije, od 1955. ili 1956, članica pariske nadrealističke grupe oko Bretona – i 'poslednja nadrealistkinja', kako ju je jednom opisao Gi Debor.

Da, ni manje, ni više. I to samo u najgrubljim crtama. Ne baš očekivano otkriće...“ (AG)

PROLOG

Eksplodirajuće-nepomično¹

Molba koju su mi početkom juna 2020. uputila dvojica anarhista iz Srbije vratila me je u doba neizvesnosti i oživela uspomene koje su uglavnom bile zakopane. Upustili su se u prevođenje mojih „Vitezova“, kako glasi skraćeni naslov mog jedinog objavljenog teksta, „Pođite sad u svoju potragu, plemeniti vitezovi...“ Pošto sam odgovorio na njihovu poruku, našao sam se i pod pritiskom pitanja o mojoj prijateljici Marijani, jednom od glavnih likova u mojoj priči.

Marijana, koja se ispod jednog od najlepših letaka iz maja 1968. potpisala kao „drugarica iz Jugoslavije, koja zna sve o tome“, veoma ih je zainteresovala, pošto su otkrili da je imala veze za Situacionističkom internacionalom. Moj tekst je, u tom pogledu, bacio novo svetlo. Donosio je i informacije o Marijanimom prijateljstvu sa Gijem Deborom.

Prvo sam bio u dilemi da li da im odgovorim ili da ćutim. Marijana je volela da ostane tajna i čak je sebi dala nadimak: „Anonimus

¹ Naslov je preuzet iz zaključne rečenice prvog poglavlja Bretonove knjige *Luda ljubav*: „Grčevita lepota biće erotična-skrivena, eksplodirajuća-nepomična, magična-slučajna ili je neće biti“; „La beauté convulsive sera erotique-voilée, explosante-fixe, magique-circonstancielle, ou ne sera pas.“ Istu frazu koristi i Pjer Bulez (Pierre Boulez) za naslov svoje kompozicije „... explosante-fixe...“ iz 1971. André Breton, *L'Amour fou*, Gallimard, Paris, 1937; *Luda ljubav*, IK Kiša, Novi Sad, 2017, preveo Pavle Sekeruš (ovde malo korigovano). Sve napomene i potpisi ispod ilustracija, AG, osim onih u kurzivu (Alen Segura).

Marijana je stanovala u zgradi desno, na drugom spratu. Bioskop je otvoren baš u vreme kada se preselila u ulicu Šarlo, početkom sedamdesetih (Cinéma Studio-galande, u prizemlju iste zgrade). Ta adresa, ulica Galond 42, nesumnjivo je za nju bila znak: Breton je stanovao u ulici Fonten 42. Ta svetiljka u visini prozora na drugom spratu, prilično je uznemirujuća.

Alen Segura, ilustracija i potpis iz originalnog izdanja; autor slike, Alexei Butirskiy, 2014.

Prvo, u ulici Galond (Galande), bilo je ugnježdano na drugom spratu jedne srednjovekovne kuće, dograđivane tokom vekova, u kojoj je, ako se u hronike iz tog vremena možemo uzdati isto koliko i u legende, živeo Dante. Ali Dante je u Parizu sigurno poznao predivnu ulicu s natpisima radnji koji se klata na vetru, njen krivudavi koridor koji tako pogoduje sanjivim koracima, njene visoke kuće zašiljenih krovova čiji se zabati gube u magli.

dvadesetog veka.“ U njoj želji da ostane u senci bilo je mnogo koketerije i zrnca sujete. Najzad, nešto im se ipak moglo otkriti.

Od moja dva korespondenta, jedan je bio novinar (*sic*, sociolog, Relja), a drugi prevodilac koji, kako mi je to rekao njegov prijatelj, „prevodi čak i sa jezika koje ne govori“ (Aleksa). Osim mog teksta i Marijaninog pamfleta, nisu imali ništa. Uspeo sam da im nađem neke kontakte. Dobili su fotografije slika koje je Marijana poklonila svojim prijateljima. Uveravao sam ih i da ona nije imala nikakvu drugu ulogu u maju 1968, osim da napiše svoj čuveni pamflet, koji je delila na ulici, s gomilom kopija u ruci.

Sva njihova pitanja bila su relevantna. Obavio sam neka istraživanja da bih fotografijama ilustrovaio mesta na kojima je Marijana stanovala. Ne, Marijana nikada nije napisala još neki pamflet ili politički tekst. Ali, zahvaljujući ljubavnoj priči, našla se u srcu Menilmontana (Ménilmontant), u jednom ateljeu, u istočnom delu Pariza, u koji su neko vreme navraćali Besni (*Enragés*) i situacionisti. Primetili su je kada je žestoko napala jednog „uvrijeristu“² koji je negodovao zbog statue Šarla Furijsa, na kojoj se, baš na tom mestu, tada radilo. To je bilo dovoljno Giju Deboru – zapanjenom tom žestinom dostojnom najboljih izliva gneva Andrea Bretona ili Antonena Artoa – da Marijanu proglasi „poslednjom nadrealistkinjom“.

Njeno prijateljstvo s Benžamenom Pereom takođe je govorilo tome u prilog.

² *Ouvriérisme, operaismo, workerism*: klasna teorija koja u isticanju značaja radničke klase ide do glorifikacije uloge „radnik“. Pošto se termin začeo u Italiji, u radovima Negrija, Trontija i drugih (1961–1963), obično se prenosi kao „operai-zam“ („operaisti“); opet, neki autori prenose francusku verziju, „uvrijeristi“, koju ćemo koristiti i ovde.

Benžamen Pere u poseti Marijani i Radovanu Ivšiću, Pariz, oko 1957.

U susretima s njom, držao sam se pomalo po strani, jer sam već znao da predosetim putanju, sjaj, njenih dobro orkestriranih izliva besa. „Manite me s tim sranjima, ja sam intelektualka! Insistiram na tome!“ Tako je znala da izriba kako one licencirane mislioe, pokajničke intelektualce prerušene u lažne radnike, tako i ubeđene „uvrijeriste“.

Primetio da su se ljudi pred njom obično ponašali kao da se pravdaju zbog nečega. Uvek bismo se osećali krivim zato što nismo mogli da pređemo prag njenih zahteva. Bio sam zbunjen, ali i zadivljen tim zaslepljujućim stilom, načinom na koji je završavala misli nekom čuvenom izrekom, čim bi joj se učinilo da neko krši njen moto: „Poezija je ljubav, dakle sloboda.“ Taj nadrealistički kredo, koji je malo ko od njegovih epigona mario da ilustruje, ona je izražavala na svaki način, u svakoj prilici, često mimo svih očekivanja, ali uvek nepobitno. Ponekad se to graničilo s neprijatnošću, zato što nije svaka situacija nalagala potezanje takvih oružja.

Sećam se koliko je mrzela reč „oslobođenje (libération)“, koja je tada bila u modi. „Reč robova. Oslobođenje nikada neće biti sloboda.“ Na jednoj alhemičarskoj gravuri koju sam tada otkrio, jedan pas je bežao priljubljen uz zemlju, pošto je pokidao lanac. Ali ogrlica, na kojoj je još visilo nekoliko alki, i dalje mu je stezala vrat. A njegovo kretanje je više ličilo na puzanje. Na osnovu zagonetnog latinskog natpisa koji je pratio gravuru i koji sam pokušao da prevedem, Marijana mi je, u svega nekoliko reči, dala prosvetljujuće objašnjenje. „Čudo se može pojaviti iza prvog ugla“, rekla je, „ali ljudi se guše pod težinom konvencija i grozne bljutavosti navika.“ Prkosna, ponesena, buntovna, čim bi osetila čangrtanje uvreženih ideja pogledala bi svog sagovornika pravo u oči i onda ga spržila: „Gluposti! Misli tom glavom! Svaki seronja ima ideje, ali misao je ono što se računa. I čuvaj se reči... ako ih pogrešno koristiš, osvetiče ti se...“

Poznavao sam dva njena boravišta, oba obeležena dirljivim pečatom njenih zahteva.

Onaj koji je najmanje skrivao svoje negodovanje već se istakao kada je Vijenea pitao za stav SI prema radnicima.

Tada se podigao jedan glas i Marijana je započela svoj žestoki govor, u kojem je pred prisutnim situacionistima izrazila svoje zaprepašćenje.²²

Upoznao sam je malo pre maja 1968. Prijateljica koju sam pratio trebalo je da se nađe s njom u jednom kafeu na trgu Odeon. S vitkom i elegantnom figurom svojih pedeset godina, u oklopu od dugačke crne pelerine, očiju skrivenih iza naočara za sunce, u ruci je držala muštiklu u kojoj je dogorevao „galoaz“. Njeno kruto držanje jasno ju je izdvajalo od ostalih gostiju, kojih nije bilo mnogo, zato što je većina sedela u bašti. Nisam se dugo zadržao, pod izgovorom da žurim na tribinu o samoupravljanju koja je trebalo da se održi na Sorboni. Do tog trenutka još nisam osetio njen pogled na sebi. Onda me je jedna munja prikovala za mesto:

„A ko drži tribinu?“

„Autor jedne knjige o anarhiji.“

„Danas svaki idiot govori o samoupravljanju, a da i ne zna šta uzima u usta.“

Nekoliko dana kasnije trebalo je da se nađem s njom u jednoj pivnici nadomak Luvra, koja je služila kao dekor za televizijsku seriju *Belfegor, fantom iz Luvra* (Belphégor ou le Fantôme du Louvre, 1965). Njena izdužena, crna silueta, na kraju dugačke, crvene klupe, po svemu je ličila na ukazivanje duha.

Brzo sam shvatio da se kod nje ništa ne podrazumeva. Kao kada sam hteo da zauzmem svoje mesto i samo zgrabio stolicu, da bi me onda presekao njen zapovedni i oholi pogled, koji je jasno stavljao do znanja da nisam došao na sastanak s ortacima.

²² Sceni je, prema Segurinom sećanju, prisustvao i Gi Debor, koji je bio zadržan njenom reakcijom. Tako je počelo njihovo prijateljstvo, koje nije dugo potrajalo – bura iz 1968, interni sukobi i policijski progon razvejače protagoniste ove priče na sve strane – ali je opet, kao što ćemo videti u nastavku, za sobom ostavilo još neke upečatljive detalje.

Poruke iz Srbije bile su brojne. Odgovarao sam na njih kad god sam mogao. Prvo sam ih sakupljao, a onda mi se taj zadatak učinio uzaludnim. To je i potiskivalo poriv koji mi je nalagao ćutanje.

U alhemiji postoji crno svetlo, kao i u poeziji. To je ono što sam ovde pokušao da proširim, u uverenju da samo ono ima eksplozivnu snagu fotografskog razvijачa, koji proizvodi uzastopne, ali razmaknute bljeskove, koje oko može uhvatiti samo ako pristane na njihov let u vremenu, u kojem će neminovno nestati.

Gledano kroz takvo sočivo, pre i posle nema ničeg. Čak i manje od ničeg.

Operacija Marijana

Nadrealisti u Désert de Retz, 1960. Marijana, prvi red, prva sleva. Tačno iznad nje, Aube (Zora) Breton (kćerka) i Eliza (Elisa) Breton (žena). Pored Bretona, sleva, Toyen; odmah ispod njega, Radovan Ivšić, s izbeljenim licem. Foto: Denise Bellon.

Rene Vijene (prvi sdesna) i „anarhosituacionistički komandosi“ postavljaju repliku Furijeove statue (koju su 1942. uklonile kolaboracionističke vlasti), na Trgu Kliši, 10. IV 1969.

bazan i predusretljiv, i kako mu je čak pomogao da na drugo mesto prenese pun džak gipsa.²¹

Skulptura je, naime, počela da nailazi na određeno negodovanje u ateljeu u kojem smo se i dalje sretali sa starim članovima Anarhističke internacionale, kao i sa situacionistima, koji su na tu ideju gledali s odobravanjem.

²¹ Skulptura će biti postavljena na prazno postolje starog spomenika, na trgu Kliši, tek 10. aprila 1969, u akciji opisanoj u poslednjem broju SI: „Le retour de Charles Fourier“, *Internationale Situationniste*, br. 12, septembar 1969, str. 97–98.

Prvi kontakt je došao iz Srbije. Ne bez poteškoća, zato što je jedan posrednik u prvih mah odbio da mi prosledi poruku, zbog nekih starih razmirica.

Priča je tu mogla i da se završi ili da žalosno propadne. Pošto sam konačno dobio njegovu poruku, odgovorio sam svom korespondentu, koga je to prijatno iznenadilo. Obojica smo u tome videli dobar znak za buduću saradnju.

Trebalo je bolje upoznati putanju Marijane Ivšić, odnosno Marijane Nikolić, od kada se 1944, s oružjem u ruci, pridružila jugoslovenskim partizanima. Moj zadatak bio je da obezbedim informacije o vremenu kada se Marijana preselila u Pariz. To je bilo oko 1953. Sa Marijanom sam proveo mnogo vremena u njenim pariskim danima. Moje informacije bile su iz prve ruke, zahvaljujući našim razgovorima, koji su u nekim periodima bili svakodnevni.

Prvi istraživački trougao formirao se između Pariza, Zagreba (Ivšićev arhiv) i Beograda (Zrenjanina). Iz svoje arhive iskopao sam važna originalna dokumenta, od kojih su neka postojala u samo jednom primerku. Postavio sam sebi prvi cilj, izradu geografske mape. Počeo sam da sakupljam sve fotografije koje bi mogle da osvetle pozornicu zbivanja, mesta na kojima je Marijana živela, ulice kojima se kretala.

U Srbiji, moji korespondenti preuzeli na sebe zadatke istoričara i prevodioca. Zajednički jezik bio nam je engleski. Radili smo na dva fronta, na jugoslovenskoj i pariskoj epizodi. Ako bismo uspeali da ih nekako spojimo, dobar deo prvobitnog plana bio bi ispunjen. Ali, do tada, trebalo je da svako u svojoj zemlji krene u istraživanje.

Nad celim projektom zastrujao je pravi stepski vetar. Osećao sam kao da me nosi neki besni vrtlog, od kojeg je podrhtavala i tastatura mog kompjutera. Glavna teškoća bila je sama Marijana, koja nije prestajala da namerno zamračuje svoj put, briše sve tragove, ne ostavljajući skoro ništa za sobom. Njene fotografije s nadrealističkom grupom, nekoliko slika koje je dala prijateljima: to je bilo sve što se moglo sakupiti, naravno, pod uslovom da se ti prijatelji mogu identifikovati i da budu voljni za saradnju. A to je bilo

sve samo ne izvesno. Marijana je zaista bila nenadmašna u svojoj umetnosti prikrivanja. Svako svedočenje o njoj kao da je bilo za-branjeno.

U Parizu smo bili samo nas dvojica koji smo mogli da pričamo o tome. Pored mene, tu je bio i moj prijatelj Žan-Pol. Marijana ga je prosto obožavala. Samo što je Žan-Pol izgleda bio rešen da zauzme najekstremniji stav: ćutanje po svaku cenu i iznad svega. Od njega ne treba očekivati nikakve ispovesti, nikakav povratak u prošlost.

Da li je to trebalo da bude i moj stav? Oklevao sam. Nisam znao da li da govorim ili ćutim. Moralo je biti ili jedno ili drugo. Ne znam ni šta je presudilo. Možda sam hteo da prekinem ćutanje koje Marijana nije zaslužila i koje je sama izabrala, s dozom humora, dakle, vrlo ozbiljno. Ali upravo je ta njena sloboda i mene činila slobodnim. Ako bih govorio o njoj, time ne bih narušio njenu odluku ili želju da ostane nema. Samo sam se ja izlagao riziku. Nisam mogao da zamislim sebe kako izbegavam da se uključim. Mislio sam i da je pokušaj objašnjenja u koji su se upustili moji prijatelji iz Srbije vredan pažnje. Pomoć koju sam im pružao pomagala je i meni. O Marijani se malo govorilo dok je bila živa. Bez namere da joj odajem počast, koju ona nikada ne bi ni tražila, s dobrim razlogom, mislio sam da bi bilo dobro ako vratim u život Marijanu koju sam pozna-vao, onu koja je volela da se krije, koja je uživala u „mistifikovanju sveta“, da upotrebim njen omiljeni izraz.

U tom stanju duha kročio sam na teren gusto načičkan minama, ali koje nije posejao neki neprijatelj već sama Marijana, koju smo pokušali da opkolimo. Marijana koja se opirala tome. „Ah, prijate-lji“, često je govorila, „ne možeš se uzdati u njih.“

Nismo se rvali s njom i sigurno se nismo često sporili oko nje. Kada su počela da pristižu prva svedočenja, bili smo preplavljeni. Na naš položaj sa svih strana je počela da prodire voda. Ali to je bio samo naš položaj. Niko drugi se nije našao izložen tome.

Tu odmah moram da kažem da smo s obe strane, i iz Srbije i iz Pariza, uspeli da oko sebe okupimo snage koje nismo mogli ni da zamislimo i koje su se bez izuzetka potrudile da odgovore na naše

Još uvek se sećam tog užasa, posle prolaska stazom očigledno zamišljenom kao novi oblik cirkulacije u zatvorima, pored palmi na čijem se velikom plastičnom lišću presijavalo neonsko svetlo iz kafeterije.

Pozna-vao sam Žerera Bigornja (Gérard Bigorgne), njegovu iz-duženu, lelujavu siluetu, njegovu četkastu kosu i njegovo osobeno držanje, ali bez trunke samodopadljivosti, kao kod nekog umišlje-nog boema, što nikada nije ni pokušavao da bude.

Nisam znao skoro ništa o njegovom delovanju u Nanteru sa Re-neom i Besnima, osim nekoliko prvih letaka, u kojima su izrazili svoje odbijanje studentskog statusa i usvajanje novih oblika borbe.

Jedan od tih letaka pozajmio je staru priču iz stripa o grupi ban-dita, koji u nekoj krčmi pričaju o Univerzitetu i njegovoj buduć-nosti, u skladu sa zakonima tržišta; jednostavna igra zamenjivanja teksta u oblačićima, koja se od tada često igrala.

U kafani kod Stare pijace koju je ta legenda evocirala, hteo sam da prepoznam kabare *Krunisana rotkvica* iz *Kapetana Frakasa* (Théophile Gautier, *Le Capitaine Fracasse*, avanturistički roman, 1863), u kojoj je Žakemin Lampurd („Čičak“ ili „Bôca“) sedeo sam za stolom, s dve čaše i nadom u neko društvo. Mogao sam mu poslati ovog saputnika, s tim što bih mu malo promenio ime, u Lanselot Bigornj, da mu se pridruži na stranicama knjige.

A onda je došao i maj (1968), kada je u ateljeu jednog druga iz grupe iz Menilmontana (Pierre Lepetite, Groupe Libertaire de Ménilmontant) ideja o statui u čast Šarla Furijea, autora *Novog lju-bavnog sveta* (Charles Fourier, *Le nouveau monde amoureux*, 1816), kojom se dugo zanosio, konačno poprimila oblik. Žerar je pozirao za Furijeovu statuu, i mada su se nabori na njegovom pantalonama opirali vajaru, ovaj se još seća koliko je taj pripadnik Besnih bio lju-

Nanter, oko 1968.

pozive. Alis Debor nam je poslala fotografije; Rene Vijene, Donald Nikolson-Smit, Raul Vanegem, Marijanini nadrealistički prijatelji, odgovorili su na naše poruke. Svi su nas uveravali u svoju punu saradnju.

Tako sam se jednog popodneva našao u jednoj knjižari nado-mak ulice Sevr, u kojoj mi je Rene Vijene zakazao sastanak. Donald je, iz Njujorka, kao i Rene, poslao reči hvale za moj tekst „Vitezo-vi“, koji je i naveo moje prijatelje iz Srbije da mi pišu. Šta reći o Alis, koja se bacila u istraživanje svoje lične arhive i poslala nam četiri fotografije na kojima se može videti u društvu Marijane i Gi-ja Debora, ispred jedne kuće u Vogezima (planinski masiv Vosges), u koju su se povukli tokom avgusta 1968? Neočekivani dokument, za koji su moji korespondenti iz Srbije čuli da postoji i za kojim su mesecima neumorno tragali.

Napravio sam i poslednji pokušaj, iako me je to moglo košta-ti, da nagovorim Žan-Pola da nešto kaže, makar o skulpturi Šarla Furijsa koju je uradio 1968–1969. Hteo sam da budem i od pomo-ći Reneu Vijeneu, koji je pokušavao da sakupi više informacija o tome.

Tako se formirala prava Internacionala, pomalo zahvaljujući i nama. Jednom sam, u šali, rekao svojim prijateljima iz Srbije kako bismo mogli rekonstruisati Situacionističku internacionalu, ovog puta s važnom balkanskom sekcijom, koje nije bilo ni u najboljim danima Organizacije i o kojoj se tada nije moglo ni sanjati.

Sve to može izgledati nevažno. Zašto bismo se uopšte sećali Ma-rijane? Zašto je oživeti, prizivanjem njene prošlosti jugoslovenske partizanke i nadrealistkinje? Mogao sam to prihvatiti, utoliko pre, kao što sam već rekao, zato što bi Marijana sigurno radije izabrala ćutanje. Poduhvat mojih prijatelja iz Srbije izgledao mi je izuzetno vrednim. Sa svoje strane, često sam se osvrtao na prošlost svog oca, koji se borio zajedno s anarhistima od jula 1936. Najgora stvar bi-la bi praviti se kao da se ništa od toga nije nikada dogodilo. Svim tim borcima protiv fašizma bila je potrebna pomoć, koju su retko dobijali. Okrenuti se ka njima bilo je pomalo kao da ih pratite uz

planinu, pomažete im da se popnu uz padinu, dodajete im pušku kada im isklizne. Važno je da oko njih, makar na trenutak, utišamo ometanje koje ovaj svet neprestano emituje.

* * *

Hteo bih da prenesem jednu anegdotu. Scena se odigrava početkom pedesetih, u Madridu, u studiju jedne radio stanice. Novinar razgovara s jednim starim pevačem, koji se priseća zlatnog doba flamenka.

„Ono što hoću da kažem“, priča starac umotan u svoj plašt, „jeste da vam je starinska odeća davala pojavu. Zato bolje da ne pričamo o tome šta žene danas nose.“

U tom trenutku u studio upada jedan službenik radija i viče kako su Sjedinjene Države upravo objavile rat Koreji.

„U redu je, momče. Hvala lepo.“

Razgovor se nastavlja. Ali službenik opet otvara vrata i dovikuje:

„Bombarduju glavni grad!“

„Dragi dečake“, rekao je stari pevač mirnim glasom, „ovaj gospodin i ja razgovaramo o ozbiljnim stvarima. Molim te ostavi nas na miru.“

me je u univerzitetsko naselje u Nanter La Foliju.²⁰ Nikada nisam video nešto jezivije, nešto tako očigledno žalosno. Agresivni i restriktivni urbanizam rečito je pokazivao svoj prezir prema studentskom potproletarijatu. Beda obližnjeg sirotinjskog naselja delovala je manje neumoljivo i nadasve manje sračunato.

²⁰ Stanica metroa Nanterre – La Folie („ludilo“, „ludorija“), u Nanteru, tada predgrađu Pariza, u kojem se nalazi univerzitetski kompleks u kojem počela studentska pobuna 1968.

du ma koje veličine osvojili radnici i sve su bile ukrašene crvenim zastavama ili crvenim i crnim zastavama anarhista; svi su zidovi bili išarani srpom i čekićem i inicijalima revolucionarnih stranaka; gotovo je svaka crkva bila spaljena do zidina i kipovi popaljeni. Skupine radnika sistematski su demolirale crkve tu i tamo. Svaka trgovina i kavana imale su natpis koji je govorio da su kolektivizirane; čak su i čistači cipela bili kolektivizirani, a njihovi stalci obojeni crveno i crno. Kono-
bari i nadglednici u robnim kućama gledali bi vas u lice i postupali s vama kao sa sebi ravnima. Servilni i čak ceremonijalni oblici govora privremeno su nestali. Nitko nije govorio *señor* ili *don*, pa ni *usted* ('vi'); svi su se međusobno nazivali 'druže' i 'ti' te govorili *salud* umjesto *buenos dias*. Zakon je zabranio napojnice; moje zamalo prvo iskustvo bila je lekcija što sam je dobio od upravitelja hotela zbog pokušaja da vozaču dizala dam napojnicu. Nije bilo privatnih automobila, svi su bili rekvirirani, a svi tramvaji i taksiji i mnoga druga transportna sredstva bijahu obojeni crveno i crno.¹⁹

Izvukao nas je jedan kamionet, ali sajla je dva puta pukla pre nego što je vreva Orvelove *Katalonije* i Borkenauove *Španske arene* konačno utihnula.

V

Rene je u poslednjoj školskoj godini maturirao pre roka da bi uspeo da se upiše na prvu godinu fakulteta. U jesen 1967. pozvao

¹⁹ George Orwell, *Hommage to Catalonia*, Secker and Warburg, London, 1938: *Kataloniji u čast*, August Cesarec, Zagreb, 1983, str. 6–7, prevela Dunja Vražić-Stejskal.

JEDNA SEZONA S MARIJANOM

„Pođite sad u svoju potragu, plemeniti
vitezovi...”¹

Posvećeno Rožeu Langleu (Roger Langlais)

¹ Varijacija fraze iz viteških hronika. Kod Rablea: „Or s'en vont les nobles champions à leurs adventures...” (François Rabelais, *Gargantua*, XLII). Kod Vina-
vera: „Tako pođoše plemeniti vitezovi na megdan junački... (u nastavku: rešeni da znaju šta im predstoji i čega da se čuvaju kad dođe dan velike i strašne bitke)” (Fransoa Rable, *Gargantua i Pantagruel*, XLII, str. 139, Prosveta, Beograd, 1967).

Četvrta konferencija SI u Londonu, septembar 1960.

čanik, za koji vreme ne postoji. I sam sam imao to osećanje ambisa, jednog dana u Barseloni, kada smo se našli pred jednim masivnim zdanjem, sivim od prašine, na koje nam je otac pokazao: „To je kasarna iz koje smo pošli na front.“ Sećao se njenog naziva, rekao nam je uz osmeh, zato što su ga sigurno odavno promenili. Bilo je to pre više od trideset godina. Ali čim je izgovorio naziv kasarne, naša kola su se odjednom ugasila.

Neprekidni protok saobraćaja zatvorio se oko nas. Našli smo se na udaru pretećeg talasa, vrištećih sirena, kiše varnica koja je izbijala iz tramvajskih šina. Bili smo i doslovno prikovani za prošlost, kao neka jedna olupina koja će uskoro potonuti.

„Još jedno mirno putovanje. Nema taksija, ali tu su zato konjske zaprege koje će nas odvesti u grad. Malo ljudi na Paseo de Kolon (avenija Paseo de Colón, *kat.*, Passeig de Colom, Barselona). A onda, dok smo skretali iza ugla Ramble (glavne arterije Barselone) (La Rambla), dočekalo nas je strahovito iznenađenje: pred našim očima, u trenu, ukazala se revolucija. Bilo je neodoljivo. Kao da smo dospeli na neki kontinent drugačiji od svega što sam do tada video. Prvi utisak: naoružani radnici, s puškama o ramenima, ali u civilnoj odeći. Možda trećina muškaraca na Rambli nosila je puške, iako među njima nije bilo policije ili redovne vojske u uniformama (...) Svega nekolicina među tim naoružanim proleterima imala je nove i lepe tamnoplave uniforme milicije. Sedeli su na klupama ili šetali pločnikom Ramble s puškom o desnom ramenu i često sa svojim devojkama pod drugom rukom.“¹⁸

„Bilo je to prvi put što se uopće nalazim u gradu u kojem radnička klasa drži uzde. Praktički su svaku zgra-

¹⁸ Franz Borkenau, *The Spanish Cockpit* (Španska arena), originalno na engleskom, Faber and Faber, London 1937, str. 69–70. izdanja Ann Arbour Paperback, 1963.

Jednog dana sedeo sam u nekoj pivnici s poluotvorenim brojem *Situacionističke internacionale* ispred sebe. Prišao mi je neki čovek. Znao je za taj časopis i izgledao raspoložen za razgovor o tome. Bio je Španac i kada smo se pozdravili rekao mi je kako pripada mlađoj frakciji CNT, rešenju da razori sve stare dogme generacije iz egzila. Rekao sam mu za svoje špansko poreklo i svoje ime. Pogledao me je zapanjeno: „Ali ja poznajem tvog oca... često dolazi na sastanke.“ Potpuno sam smetnuo s uma njegovo članstvo u anarhističkom sindikatu, a još više da je ostao aktivista. Odjednom, u magnovenju, opet se nalazim na sastanku Komiteta za vezu, ona vrata se otvaraju i ja vidim svog oca.

Onda mi se vratilo sećanje na onaj alarmanтни i zabrinuti glas koji mi se obratio u mestu njegovog detinjstva, u koje on još nije smeo da se vrati. Mrak je ispunio salu vinarske zadruge i počeo je film. Jedna ruka mi se spustila na rame, začuo sam muški glas, koji se prvo uverio u moj identitet, a onda mi šapatom preneo kratku poruku za mog oca i naročito jedno ime koje nikako nisam smeo da zaboravim.

Mogu da zamislim oca i na onoj fotografiji sa zarobljenim članovima radničke milicije. Čujem ga kako mi priča o jednoj strašnoj epizodi. Selo u koje je dospelo tokom povlačenja još uvek je odoljevalo neprijatelju. Sutradan je trebalo da pre nego što se ostali probude pođe u izvidnicu. Nacionalisti su bili iza ugla. Napredovali su pretražujući kuću po kuću. Jedva je uspeo da na vreme upozori svoje drugove.

U Parizu je ponovo sreo svog najboljeg prijatelja, koji je takođe bio izbeglica i rodom iz istog mesta. Jedne večeri išao sam s njima u neki mali bioskop na bulevarima. Sala je bila krcata, a uzbuđena publika je očekivala početak filmskih novosti o ratu u Španiji. Neprekidan žagor, strašan huk, a kada je posle komentara usledila jedna revolucionarna pesma, cela sala ju je odmah horski prihvatila.

Vreme je za izgnanika zaustavljeni časovnik, čije kazaljke čekaju na povratak da bi se opet pokrenule. Do tada je to prazan broj-

I

„... A kada su izronili iz šume, ugledao je svetlucave pancire, sjajne, uglučane šlemove, koplja i štitove, zlato, azur i srebro.“² Kao i Parsifal, bio sam opčinjen. Kretali su se kroz lavirint uličica koje su izgleda dugo poznavali, voleli su kafee čije su nazivi mirisali na narodne ustanke, prepričavali su anegdote i iznosili tajanstvene opaske. Tragači za Ukletim zamkom³, sledbenici Uzvišene nauke, sebe su zvali situacionistima.

Godine 1966. išao sam u drugi razred gimnazije Žan Batist Sej (Jean-Baptiste Say). Učenici mojih godina, samo iz drugog odeljenja, izdavalni su mali časopis anarhističke orijentacije, od nekoliko grubo uvezanih listova, ispisanih drhtavim mastilom, u kojem se, ako se dobro sećam, govorilo o godišnjici ustanka u Mađarskoj (1956) i građanskog rata u Španiji (1936). Bio sam konfuzno osetljiv na istoriju ove druge zemlje, zato što sam znao da je moj otac morao da beži iz nje, ali i zato što nam je jedan izvanredni profesor predlagao da prevodimo poeziju Garsije Lorke – u čemu ga je malo ko od učenika sledio.

Ubrzo sam bio pozvan da prisustvujem sastancima anarhističke grupe, iza čije je aktivnosti i zapravo celog postojanja stajao omanji mladić duge kose i crne brade, koji se ispod skoro svih članaka potpisivao kao Rene Rizel.⁴

Njegova predanost, praćena vrlo živahnom inteligencijom, donela mu je naklonost profesora, kojima je ponekad ipak priređivao neprijatnosti, kao onog dana kada je u amfiteatru počeo da iz sveg

² Kretjen de Troa, *Parsifal ili Legenda o Svetom Gralu* (Chrétien de Troyes, *Perceval ou le Conte du Graal*, XII vek), Srpska književna zadruga Beograd, 2009, preveo Kolja Mićević (nedostupan prevod; ovde AG, na osnovu verzije koju navodi Segura).

³ Walter Scott (autor čuvenog romana *Ajvanho*, 1819), *Castle Dangerous*, 1832.

⁴ René Riesel (1950–). Neki fragmenti iz tog časopisa, *Sisyphus*, prevedeni su na engleski: <http://www.notbored.org/Sisyphus.pdf>. Izvor: Miguel Amoros, *Les situationnistes et l'anarchie*, Éditions de la Roue, 2012, str. 40–41, 45–46.

glasa peva „Bila jednom jedna lađa malena...“⁵, na veliko negodovanje jednog admirala koji je došao u gimnaziju da bi promovisao propagandni film o prednostima karijere u ratnoj mornarici. Svetlost je obasjala zapanjena lica, a u refrenu pesme klupe su počele da se ljuljaju.

Zaljubljen u radikalizam, uvek u potrazi za novim idejama i strujanjima, distribuirao je časopis na ulici u slobodno vreme i sredom uveče išao na sastanke Komiteta za vezu mladih anarhista (Comité de liaison des jeunes anarchistes, CLJA, 1963–1968).

Tako je do njega došao glas o „Strazburškom puču“. Tamo je upravo bila objavljena mala brošura, o trošku Univerziteta, koja je na živopisnom jeziku, između lepih, plavih korica, govorila o „Bedi studentskog miljea“.⁶ U prvi mah mi ništa nije bilo jasno. Ali on je kroz to prošao u jednom dahu, uživao u pamfletu, kao u objavi istine. Pored toga, rasprava se nije završavala neodređenom kritikom već se nadovezivala na snažnija strujanja, za koja se dugo činilo da su iščezla, ali koja su samo čekala da se opet rasplamsaju. Napad na vlast izgledao je neizbežan, a pasus za pasusom završavao se pobijanjem pojedinačnih zahteva i proširivao u sveobuhvatnu teoriju, taj poslednji korak koji će radnički saveti požuriti da ostvare.

Ali čak i više od čudnog spisa, od tog univerzalnog leka za konačno oslobođeni svet, glasine i prašina koji su se širili oko njegovih autora evocirali su tajanstveno, sveznajuće, nevidljivo, odlučno zatvoreno bratstvo: Situacionističku internacionalu.

Hteo sam da saznam više, da dođem do njihovog časopisa. Od jedne upućene osobe dobio sam adresu i naziv stanice metroa u četvrti u kojoj još nisam bio. Tamo me je odmah opčinilo meko,

⁵ „Il était un petit navire“, tradicionalna pesma, koja je postala pesma za decu.

⁶ Ili „Beda studentskog života“. *De la misère en milieu étudiant*, Union nationale des étudiants de France (UNEF) et Association Fédérative Générale des Étudiants de Strasbourg (AFGES), novembar 1966. Pravi autor je Mustafa Kajati (Mustapha Khayati), koji je u tekst uneo i sugestije ostalih članova Situacionističke internacionale.

La survie moyenne garantie est, en dernière analyse, toujours antagoñique à une recherche de la vraie vie. Ce qu'énonce assez bien la formule : « Il n'est pas donné à tout le monde d'avoir une mort heureuse ». (Ici, en 1936, des Franquistes vont abattre ce qu'ils ont capturé d'une milice ouvrière).

SI br. 8, 1963, str. 36, videti fusnotu br. 19.

Prostorija koju smo koristili za naše sastanke ličila je školsku čitaonicu. U uglu je dremala stara peć na ugalj, s nekoliko stolica razbacanih oko klupa. U njoj je lebdela atmosfera napetosti i zavereništva, kao na starim gravurama koje su prikazivale izradu opozicionarskih listova, usred dima koji se širio iz lula kao iz zapušenih dimnjaka.

Jedne večeri, u samom dnu te prostorije, otvorila su se jedna vrata. Kroz njih se provukoše neke masivne figure. Ljudi u crnim odelima prošli su kroz naše redove, koji odjednom zanemeše. Osmeivali su se sramežljivo, kao da im je neprijatno što nas ometaju, ali zato što im je naša mladost prizvala prošlost i obećavala čestitu zamenu.

Fotografija iz jednog broja *Situacionističke internacionale* prikazivala je zarobljene pripadnike milicije koje odvođe na gubilište.¹⁷ Često sam pomno ispitivao njihov izgled. Jedina njihova briga koju sam mogao da razaberem bila je da se ne sapletu o uže kojim su bili vezani i busene zemlje na smrznutim brazdama. Ti ljudi koji su prošli pored mene podsetili su me na tu nesrećnu kolonu.

¹⁷ Potpis ispod slike u SI br. 8, 1963, str. 36: „U krajnjoj liniji, garantovano preživljavanje uvek je bilo suprotstavljeno potrazi za pravim životom. Kao što to lepo kaže izreka: 'Nije svakome suđeno da ima srećnu smrt.' (Na slici, 1936, frankisti vode na streljanje zarobljene pripadnike radničke milicije.)“ Citat je iz filma *Les Portes De La Nuit* (Vrata noći), 1946, scenario Jacques Prévert, režija Marcel Carné – autor Deborovih omiljenih filmova, *Večernji posetioci* (Les Visiteurs du Soir, 1942) i *Deca raja* (Les Enfants du Paradis, 1945).

prigušeno svetlo, koje se probijalo kroz jesenje krošnje ogromnih stabala, kakva kasnije nikada nisam video. Raskršće je s jedne strane vodilo ka Montenj Sen Ženevjevu, a s druge ka reci i kejovima. Krenuo sam prema ulici Bulonžer, koja je tada odzvanjala od svoje kaldrme.

I sada mogu da vidim knjižaru, u prizemlju jednog depandansa ka kojem sam bio upućen, bolje osvetljenu od prodavnice, zato što je u nju, kroz poluotvorena staklena vrata, prodiralo svetlo iz jedne male bašte.⁷ Na velikom, uglačanom drvenom stolu bili su poređani brojevi časopisa *Situacionistička internacionala*⁸, s metaliziranim koricama u boji, kao kugle za novogodišnju jelku ili omotač za kisle bombone, ili kao noktom izgrebana pozlata. Sjajni papir i štamparska boja širili su opojni miris badema, sličan onom iz biblioteke u jednom malom mestu u kojem sam nekada živeo.

⁷ Knjižara „Stara krtica (La Vieille Taupe)“, u ulici Bulonžer br. 25. Situacionisti će 1967. povući sva svoja izdanja iz nje, revoltirani ponašanjem vlasnika (Pierre Guillaume, bivši član grupe *Socialisme ou barbarie* i budući negacionista), koji je, po njima, knjižaru zamislio kao butik za prodaju kvazirevolucionarnog smeća. Videti SI br. 11, oktobar 1967, str. 61, „Misères de la librairie“, eng., <https://www.cddc.vt.edu/sionline/si/bookstore.html>.

⁸ Do kraja 1966, kada se ovo dešava, deset brojeva časopisa SI i nekoliko posebnih publikacija.

Pošto nije dobila potvrdu ozbiljnosti od tako značajnog suseda, naša grupa se brzo osula. Neki su izgubili teoretska interesovanja. Drugi su to prihvatili jednostavnije, uvereni da poraz te grupe neće sprečiti neko novo okupljanje u dogledno vreme.

Ubrzo posle te epizode, u novembru 1967, pojavila se knjiga Gija Debora, *Društvo spektakla*.

Strazburški pamflet je bio sažeti izraz glavnih situacionističkih teza. Njegova snaga, oštrina njegove kritike i zavodljivost ponuđenih odgovora svrstavaju ga među najveće polemike iz prošlih vekova, zato što je napadao glavni izgovor, sva istrošena očekivanja, a još više obećanja o nastupanju boljih vremena, na kraju konačno ostvarene eshatologije.

Izuzetne osobe, kao što su mnogi mogli da posvedoče; niko nije sumnjao u njihovu iskrenost i integritet. U odnosu na apologije bede koje su iznosile sve te grupice iz tog vremena, njihov samouvereni ton i elegantno izlaganje pridavali su njihovom pokušaju nespornu autentičnost.

Deborov pokušaj bio je u isti mah neumeren i neodoljiv. Izgledalo je da *Društvo spektakla* obećava da će razotkriti sve. Ako me ta knjiga nikada nije ubedila, svojim jezgrovitim stilom, svojim teškim izlaganjem, pretpostavljam da je to zato što sam osećao da iza tog crnog naslova na belim koricama sve puca od jedne želje koja me nije ostavljala ravnodušnim, da se ostane u senci reči, u kojoj svet, jednom uhvaćen, ostaje zarobljen u mastilu i više nikada ne može umaći sa stranica knjige.

IV

Na ulazu u sedište Komiteta za vezu, u koji sam nastavio da odlazim, jedan stari Španac vodio je štand sa publikacijama svih anarhističkih izdavača iz egzila, u rasponu od knjiga i brošura, do manifesta i deklaracija. Mali čovek, potpuno iscrpljen i istrošen. Po odlasku u penziju, skrasio se na tom platou na vrhu stepeništa koje je mirisalo na varikinu.

Pozvani da objasnimo to isključenje, poslali smo SI opširan programski memorandum, koji sam lično ubacio u poštansko sanduče. Onda je počelo iščekivanje.

Ali nismo dugo čekali. Skoro odmah, u tankoj kovrti, stigao nam je odgovor od svega nekoliko redova, ispisanih u najobičnijem stilu, i sam taj kontrast s našim simbolom vere, ukazivao je na njihovo očigledno neodobravanje.

Prošli smo još jednom kroz taj odgovor, red po red, ne bismo li ipak otkrili da nam je SI posvetila teze nekog većeg kalibra. Ali u tih nekoliko prostih reči pala je strašna presuda: u svom predivnom pismu „otkrivali (smo) toplu vodu“.

Sutradan uveče trebalo je da sa situacionistima lepimo njihove ilustrirane plakate. Lakonski postskriptum je otkazivao taj sastanak kao očigledno „izlišan“.

Jednostavno objašnjenje. Ali pre svega insistiranje na tome da nam se jasno stavi do znanja da stvari kod nas ne mogu ići dalje.¹⁶

Naša se lica, već uveliko pokajnička, ugasiše. Isključeni iz zabave, oterani od svete trpeze, uskraćeni za pravo na libaciju, na svečano upražnjavanje ozbiljne prakse, utonuli smo svako u svoju potištenost.

¹⁶ Pismo Segurine grupe nije ostalo sačuvano, ali odgovor SI od 7. X 1967. potvrđuje njegov osvrt na tu epizodu. Segura je očigledno pisao po sećanju, bez uvida u Deborovu prepisku, objavljenu tek kasnije. U tom pismu SI ne spominje se „topla voda“, odnosno „beli konac“ (u originalu Segura kaže, „cousue de fil blanc“, pismo „satkano od belog konca“, to jest, „krajnje predvidljivo“), ali jasno je da SI prekida svaku saradnju s tim anarhistima zato što nisu pokazali „ni minimum teoretske potkovanosti“. Na kraju tog kratkog pisma (ne i u „postskriptumu“, kojeg nema), SI otkazuje poziv za učešće u akciji lepljenja plakata sa situacionističkim stripovima (zakazanoj za nedelju, 15. X 1967), kao najave za SI br. 11 (Guy Debord, *Correspondance*, vol. 3; eng. <http://www.notbored.org/debord-10October1967.html>). Videti i duže pismo SI upućeno Rizelu, od 7. XI 1967, isto tako negativno (samo na francuskom, *Correspondance*, vol. 3). Treba, naravno, imati u vidu da su neki od tih anarhista bili vrlo mladi (ne svi, ali Segura, Rizel i još neki tada su imali 16–17 godina), kao i da su već 1968. neki od tih kontakata bili obnovljeni (Rizel, Bertran, Berar, stariji Leptit, Le Glu, Bodson, itd.).

Sjaj prosvetljenja koje sam doživeo tog dana zauvek je ostao u meni. Kasnije, kada sam bolje upoznao taj deo grada, Botanička bašta i bujno zelenilo iz ulice Kivje (rue Cuvier) podsećali su me na moje čudesno otkriće, na spokojnu dokolicu i slast kojima je odisao taj dan.

Od tada sam pokušavao da dešifrujem časopis, bez ikakve prethodne pripreme, a naročito bez trunke podozrenja pred dijalektikom zavodljivošću njegovih propozicija. Ispod fotografija su stajali potpisi koji ih, na prvi pogled, nisu objašnjavali. Ali ponovljena igra koncepta i njegove višestruke implikacije imali su zadivljujući efekat na opažanje cele slike: svetlost se prvo prelamala svuda okolo, da bi onda odjednom počela da izbija iza nje.

Tako je sama reč *beda* (misère) budila jedno osećanje koje nisam znao kako da imenujem. Video sam svoje detinjstvo, svoje prohteve – i svoje nezadovoljstvo kada bi neka igračka samo uvećavala vakuum koji je njeno posedovanje trebalo da eliminiše.

Opet, jedna druga reč, *roba* (*marchandise*), imala je veliki emocionalni naboj, koji se u meni mešao s nečim dragocenim, s ukusom slatkiša. Ali ceo teoretski aparat kojim se s njom baratalo pravio je od nje ključni pojam, koji sam morao da produbim.

„Pobuna protiv robe“, pisalo je povodom Votsa (Los Anđeles) u plamenu.⁹ „Sakupljači tih tričarija... zapravo akumuliraju robne oprostite (indulgencije)“, pisalo je povodom onoga što donosi kupovina (*Društvo spektakla*, teza 67). Jedan trenutak sveta bio je tako uhvaćen.

Zaveli su me taj odlučni ton, ta dobro konstruisana rečenica i taj pomalo starinski stil u velikoj meri preuzet od velikih moralista. Pogled na robu odisao je velikim razočaranjem, tamo gde su još uvek vladali taština i osećanje ispraznosti.

⁹ Guy Debord, „Le déclin et la chute de l'économie spectaculaire-marchande (Opadanje i propast robne ekonomije spektakla)“, kao posebna publikacija, decembar 1965; zatim, *Internationale situationniste*, br. 10, mart 1966.

Sviđale su mi se i fotografije grupe, u lukama, na njihovim skupovima. Za dugačkim stolom, u nekoj sporednoj sali, usvajanje konačnog izveštaja izgledalo je kao zaključak uporednog testa različitih flaša piva.

III

Kada sam jednog dana otišao do njegovog stana u ulici Sen Žak, tamo sam se opet sreo s onim čudom koje me je opčinilo na uglu ulica Monž i Bulonžer, s tim mekim i prigušenim svetlom koje je padalo na mene kroz jesenje krošnje onih ogromnih stabala. Vreme je tu bilo zaustavljeno, kao razrešenje neizvesnosti u radnji neke priče. „Stiže pojačanje!“, rekao je Gi Debor dok mi je otvarao vrata.

Tog dana je trebalo da odgovorimo na žalosni plagijat jedne izuzetne brošure koju su napisali naši prijatelji iz grupe Mahno iz Rena.¹⁴ Jedan od naših drugova se istakao s najsrećnijim formulacijama.

Ali naša organizacija je verovala da će biti revolucionarnija ako i sama počne da upražnjava isključenja, što je, ne sećam se više iz kog razloga, pogodilo upravo onog druga koji je pred SI, na njeno veliko odobravanje, izrazio rešenost da anarhizam oslobodi svega što je u njemu, nekada ili sada, bilo prevaziđeno, kao što su to situacionisti uradili sa marksizmom.¹⁵

¹⁴ „Lâchez tout (Ostavite sve)“, Groupe Makhno de Rennes, 10. V 1967, pamflet, od kojeg su izgleda sačuvani samo osnovni bibliografski podaci: <https://bianco.ficedl.info/article1273.html>. Naslov je preuzet iz Bretonovog teksta iz 1922, koji se u čuvenom finalu oprašta s dadom („Ostavite dadu. Ostavite svoju ženu, ostavite svoju ljubavnicu. Ostavite svoje nade i strahove. Posejte svoju decu po šumskoj zabiti. Ostavite plen zbog senke. Ostavite snove o mirnom životu i planove za budućnost. Izadite na puteve“). „Plagijat“ je pamflet rivalske grupe lojalne Anarhističkoj federaciji, Internationale Bakouniste, „Rassemblez tout (Sakupite sve)“, koji je prividno kritikovao i staru AF i pamflet grupe iz Rena, ali očigledno s namerom da se obračuna s anarhistima koji su naginjali situacionistima: http://cras31.info/IMG/pdf/hydre_de_lerne_doc_-ramassez_tout.pdf (bez datuma, osim „proleće 1967“).

¹⁵ Žak Le Glu (Jacques Le Glou, 1940–2010), posebno blizak situacionistima, koji je te svoje stavove iznosio usmeno, tako da povod za isključenje nije bio neki članak ili pamflet. Maja 1968. bio je aktivan kao član Komiteta za održavanje okupacija, a učestvovao je i u akciji vraćanja spomenika Šarlu Furijeu na trg Kliši, u aprilu 1969; kasnije, filmski producent.

Mustafa Kajati (prvi sleva), Strazbur, 1966.

Peta Konferencija SI u Geteborgu (Švedska), 1961.

Ponekad sam išao sa Reneom na sastanke Komiteta za vezu, u prostoriji koju nam je ustupio španski anarhistički sindikat u egzilu, CNT (Confederación Nacional del Trabajo). Kritika iz Strazbura pogodila je i anarhistički pokret i organ njene federacije (Fédération Anarchiste): „Zapanjujući *Le Monde libertaire*, koji očigledno pišu studenti, dostigao je najneverovatniji stepen konfuzije i gluposti...“ (*Beda studentskog života*, 1966). Kon-Bendit je smatrao da je to malo pregrubo. Treba se držati te lepe federacije! A tek njeni novinari! Jedna struja prijemčiva za teze SI pokušala da je na stranicama istog časopisa iznese objektivan prikaz. Odbačena kao „marksistička“, ta struja se ubrzo otepecila, a neke grupe su se spojile u Anarhističku internacionalu (Internationale anarchiste), pri čemu su se prethodno postarale da naprave mostobran prema teoretskoj platformi SI.¹⁰

Ugled koji su uživali situacionisti bio je zaista veliki. A naklonost koju su pokazali time što su nam poslali svoje emisare bila je ogromna privilegija. U početku skoro stidljivo, s obe strane, počeli smo da se okupljamo oko čašice, u malim grupama.

Rizikovao sam odlazak na jedno od tih prvih okupljanja, u jednoj pivnici na Trgu Republike. Bile su prisutne dve pariske grupe iz Anarhističke internacionale. Kada sam ušao, zapanjili su me ogromno crvenilo zadnje sale i njena potpuna praznina, osim jednog stola skroz na kraju, za kojim su sedeli dvojica mladića i njihove prijateljice. Moji drugari su već išli prema njima, rukovali se. Sva drskost i nesvesnost mojih šesnaest godina teško da su mogli opravdati moje prisustvo. Još manje moja radoznalost, koja bi bila neumesna. Ali

¹⁰ Podaci o tom rascepu unutar Anarhističke federacije variraju (kraj 1966, prva polovina 1967), ali izvesno je da ovde pratimo putanju anarhističkih pojedinaца i grupa koji će se 1968. uključiti u aktivnosti *Pokreta 22. mart* (Mouvement du 22 Mars), gde će doći u sukob s Danijelom Kon-Benditom, da bi onda, kao „Besni“ („Enragés“ ili „Enragés de Nanterre“), zajedno sa SI oformili Komitet za održavanje okupacija (Conseil pour le Maintien des Occupations, CMDO). Najvažnije grupe: Groupe anarchiste révolutionnaire (Pariz), Groupe libertaire de Ménilmontant (Pariz, grupa u kojoj je bio i Segura) i Groupe anarchiste de Rennes (ili Groupe Makhno de Rennes) (Ren, Bretanja).

Nisam mogao da zamislim Gija Debora kako nedeljom obilazi pijacu. Ali ta neočekivana pukotina otkrila mi je nešto od njegovog života, i to jedan deo koji me je posebno dirnuo.

Mustafa Kajati je te večeri trebalo da nas obavesti o nedavnim događajima u Strazburu. Tada još nismo znali da je imao glavnu ulogu u pisanju brošure, iako se na jednoj fotografiji, objavljenoj u štampi, mogao videti pored studenata izabranih bez ikakvog programa, u univerzitetskoj kancelariji. „Tajanstveni gospodin M. K., iz Situacionističke internacionale“, stajalo je u potpisu.

Toliko tajanstven da se te večeri nije ni pojavio, jer se zadržao na večeri kod nekih arapskih prijatelja. Gi Debor se malo našalio na račun te bratske i etničke zakuske, a onda pozvao Renea Vijenea da započne izlaganje.

Rene je počeo da govori uobičajeno živahno, ali Gi ga je zaustavio već posle prvih reči: „Ne, Rene, to nije išlo tako. Moramo početi od onoga što je prethodilo, da bi nas prijatelji razumeli.“ Gi je oponašao ton profesora pred učenicom koji je svoje izlaganje počeo s kraja. Gledali smo ga u neverici, a onda sa sve većom pažnjom, zato što je njegova intervencija odisala težinom. Ta crta je kod njega kasnije postala još naglašenija i to, ako moram da kažem, o našem trošku. Njegovo izlaganje u debatama teklo je usporeno i u skladu s hronologijom neumoljivih činjenica. Onda bi neočekivano izneo neku prosvetljujuću, očiglednu artikulaciju, naglašenu primerom iz neke knjige ili filma, što bi naišlo na opšte odobravanje.

Posle se umešao još jednom, da bi rekao kako Mustafa nije smeo da se fotografiše s članovima nekog tela koje ne predstavlja. „Njegova jedina greška“, prokomentarisao je.

Usporena, gotovo opipljiva vibracija njegovih rečenica zračila je snažnom toplinom. Uglavnom smo sedeli na podu, ukrštenih nogu, u njegovoj omiljenoj pozi. Ramenom sam se oslanjao na jedan od tih malih prozora, postavljen tako vrtoglavo, da sam, kada bih se usudio da pogledam kroz njega, imao osećaj da letim iznad ulice.

Gi Debor nije bio ni zaverenik, niti beskompromisni vođa, kao što su to neki podrugljivo govorili, često iz predrasuda, ali i zato što su se njihove ambicije i očekivanja, koja je on morao izneveriti, izokretale u zlonamerne i pakosne komentare. Deborov uticaj bio je veliki, a njegova jednostavnost zbunjujuća. Kada bi prisustvovao nekom sastanku, snaga njegove sinteze i bogatstvo njegovih intervencija prirodno su organizovali debatu oko njega.

Jedne večeri, u pivnici kod Istočne železničke stanice, sedeo sam preko puta njega i u ruci držao nacrt letka koji mi je Rene Rizel dao da ga pokažem na sastanku. Brzo se zainteresovao za taj list koji sam gužvao pred njim, nakon što sam ga pokazao samo onom prvom do sebe, i uz osmeh me zamolio da mu ga dam. Rene je na običnom listu papira sastavio naslovnu stranicu brošure namenjene grupama koje su se navodno zalagale za revolucionarnu opciju: „Hoćete revoluciju... Potrebna vam je sveobuhvatna teorija!“ Lice mu se razvuklo u širok, upitni osmeh. To je bila Reneova ideja, hteo sam da mu kažem po svaku cenu, i onda čuo sebe kako mucam: „To je Reneova ideja, to je Rene...“ Ali papir je već kružio okolo i neminovno izazvao smeh, što je i njemu bilo zabavno.

Te večeri nosio je veoma lep, tamni džemper, sa šarom od riblje kosti, koji mora da je nabavio na nekom davnom kongresu, u nekoj baltičkoj luci.¹³ Jedna naša drugarica je nosila isti ispod mantila. Ta podudarnost nam je bila zanimljiva. Ona ga je kupila na pijaci kod trga Tern; a Gi na pijaci na trgu Monž.

¹³ Kao što ćemo videti, Segura samo nagađa, ali to bi mogla biti Peta konferencija SI održana u Geteborgu, u Švedskoj, u avgustu 1961, iako je reč o luci koja izlazi na Severno more, a ne na Baltik.

ti ljudi su me ispunili samopouzdanjem. Aura misterije i suštinski kvaliteti njihovih ličnosti tražili su da se bude bliže drami i mestu njenog odigravanja.

Nisam nijednom otvorio usta, osim dok smo se pozdravljali. Nejasno se sećam da ih je neko pitao za njihov odnos s radnicima. Meni je to izgledao kao znak gluposti. Ali Rene Vijene nije digao obrvu, smatrao je to pitanje veoma važnim, iako se malo ustezao da odgovori na njega, da bi onda rekao nešto o nedavnom štrajku u Belgiji.

Izašli smo napolje, u zimu i noć. Na vetrovitom uglu trga Rene Vijene nas je pitao gde ko ide i rekao da neko može poći i s njim prema Staroj pijaci (Les Halles), u čijem je pravcu pokazao jednom rukom. Drugom rukom je pritezao kragnu jakne. Drugovi su ga ljubazno odbili. Ali nakratko sam pošao za njim, u dubine jednog mračnog sokačeta na čijem se kraju završavao ceo stari Pariz.

II

Moji anarhistički drugovi su za zbornu mesto izabrali jedan kafe blizu Stare pijace, u kojem su se često sastajali nadrealisti¹¹, u znak velike i skoro prevelike počasti koju su želeli da im odaju. Jedne večeri tamo je došao i Rene Vijene, da se vidi s nama, a onda je naša mala trupa sledila njegov krupni korak kroz celu četvrt, do njegovog stana, gde nas je pozvao.

¹¹ Kafe Promenade de Venus, u ulici Luvr, poslednje redovno zbornu mesto nadrealističke grupe, za Bretonovog života (približno od početka šezdesetih; Breton je umro u septembru 1966, a ovde smo u prvim mesecima 1967).

Breton i nadrealisti u Promenade de Venus, 1961; Marijana (s repom ili pundom), druga sleva, nasuprot čoveku s novinama (Alain Joubert). Foto: Henri Cartier-Bresson.

Sećam se kratke šetnje, u indijanskoj koloni, po mrkloj noći, s jednog trotoara na drugi, prepunih sanduka. Zaustavili smo se pred hrastovom kapijom neke masivne četvrtaste zgrade, čiji su se kameni zidovi dizali ka nečemu što je izgledalo kao krov kuće za lutke, s veoma malim prozorima.

Na poslednji zavoj stepeništa nadovezivalo se još nekoliko stepenika, vrlo zvučnih i strmih, tako da nas je naš domaćin zamolio da ne pravimo buku i uz smešak dodao da sada hodamo po glavi vlasnika.

Našli smo se u samom vrhu potkrovlja, pretvorenom u atelje. Svetlost je dopirala iz više izvora, ostavljajući oskudni nameštaj u mraku. Mansarda je bila izdignuta ka ivicama krovne konstrukcije, tako da joj se pod nalazio u visini osnove prozora.

Čekala su nas dvojica situacionista. Donald Nikolson-Smit¹², koga sam već video s Reneom Vijeneom, tamo na Trgu Republike. Ali pre svega, Gi Debor.

Samo njegovo ime, kada bi se izgovorilo, unosilo je među nas dašak misterije. Njegova nepopustljivost, kako prema neprijateljima, tako i prema saputnicima, bila je legendarna. Još većim činio ga je prezir koji je pokazivao prema svakom publicitetu, a oni koji su imali čast da ga upoznaju laskali su sebi da dele retku privilegiju.

Na jedinoj fotografiji za koju sam znao, njegove crte zaklanjao je dim cigarete. Te večeri je nosio džemper i somotske pantalone, u stilu boema sa Leve obale iz pedesetih godina. Pogled mu je bio živ i prodoran, s blagom senkom pomnog i vragolastog osmeha, iza lepo uokvirenih naočara i ispod kratkih šiški monaške frizure, skoro tonzure. Taj uporni osmeh skrivao je unutrašnju napetost, ali je svedočio i o uljudnoj ljubaznosti s kojom nas je dočekao, i koju će pokazati u svakom od naših kasnijih, retkih susreta.

¹² Donald Nicholson-Smith, član SI 1965–1967. Preveo na engleski više tekstova grupe i neke najvažnije knjige (*Društvo spektakla*, *Rasprava o svakodnevnom životu*, *Igra rata*, Japeova studija o Deboru, itd.).

Anarhistička biblioteka

Anti-Copyright

Alain Segura

Jedna sezona s Marijanom

Poslednja nadrealistkinja

2022.

Alain Segura, *Une saison avec Marianne, La dernière surréaliste*,
Éditions Plein Chant, Bassac, 2022.

Preveo i uredio Aleksa Golijanin, uz pomoć Alena Segure i na
osnovu istraživanja Relje Kneževića.

Beograd, 2020–2022.

anarhisticka-biblioteka.net

Za Marijanu je stvar bila u nečemu sasvim drugom: više se uzdala u „federaciju očaja“ i zalaganje za „revoluciju koju će izvesti srećni ljudi“, u čemu ne treba videti kontradikciju, zato što su po njoj takvi ljudi jedini koji ne mogu podleći vrtoglavičici vlasti, što će uvek biti sudbina pomilovanih robova.²⁷

Ne možemo uvek pripisivati svetu barijere koje se podižu pred njim, kao bezbrojni zastori koji, uz sve ostalo, zaklanjaju i slučaj.

„Iracionalno i previše subjektivno“, zaključio je Gi Debor, kome Marijana, opet, nije prestajala da prigovara zbog njegove opsesivne navike da svakog popodneva vadi beleške iz *Monda*: „Jadni moj Gi, ti baš odlučno propuštaš poeziju.“

Ipak, ubrzo ih je povezalo uzajamno poštovanje, čak i iskreno prijateljstvo, o čemu svedoči i njen primerak *Društva spektakla*, koji mi je Marijana kasnije pokazala: *Marijani, koju sam oduvek voleo*.

VII

Krajem leta 1968. vratio sam se u Pariz posle dužeg boravka u podnožju Pirineja, u Kolijuru (Collioure), gde sam sreo jednog učenika iz svoje gimnazije, čiji su roditelji tamo imali jedan stari hotel, odavno zatvoren. Posle rata u Španiji služio je kao pribežište za mnoge izbeglice. Svojim prisustvom osveštao ga je i pesnik Antonio Mačado (Antonio Machado, 1875–1939), pre nego što je u njemu okončao život.

Posle maja 1968, u Kulijeru su se izmešali demonstranti iz celog sveta, iz svih zemalja. Zbunjeni pojedinci, dobrim delom oportunisti do srži, sami tvorci, ako im se moglo verovati, oluje koja tek što je utihnula, s rivalskim vatrama, požarima, barikadama, koje su svi

²⁷ Segura verno sažima Marijanin pamflet iz 1968. „Oslobođeni“ ili „pomilovani robovi“, u originalu, kao i u Marijaninom pamfletu, „esclaves *affranchis*“: oni kojima je sloboda poklonjena; bivši robovi, sada podanici, kmetovi, sluge, radnici, službenici, personal.

podizali svuda. Buntovnici koji na plaži, ispod peska, i dalje traže kaldrmu.²⁸

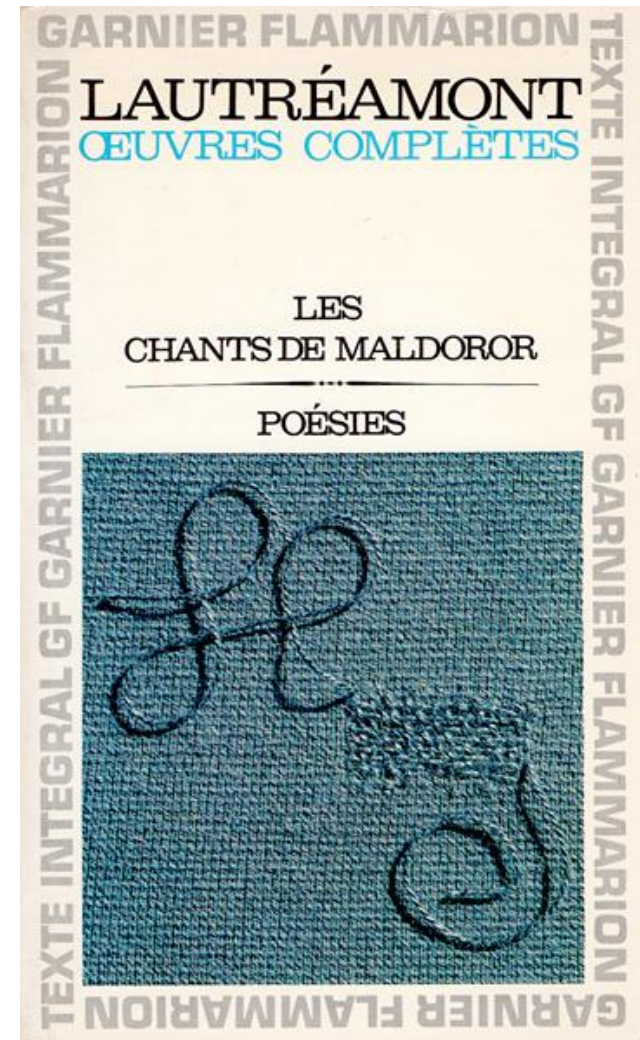
Ali bilo je među njima i nekih osobenih karaktera, u početku rezervisanih, skoro tajanstvenih, koji nisu žurili da se razmeću ili prebrojavaju kanistere s benzinom koje su zapalili. Oni najnepokorniji nisu čekali da majska lađa odluta. Jedan od njih je stalno sa sobom nosio mali ranac iz kojeg je ponekad izbacivao sve stvari da bi sa samog dna izvukao dragocenog saputnika u njegovim lutanjima i samoći, knjigu čije sam crne korice, s velikim nagorelim slovima, odmah prepoznao, *Maldororova pevanja*²⁹, u mekom povezu.

²⁸ Inverzija čuvene parole iz maja 1968, „Ispod kaldrme, plaža (Sous les pavés, la plage)!”

²⁹ Comte de Lautréamont (Isidore Ducasse), *Les Chants de Maldoror*, 1868–1869. Zaboravljena knjiga, sve dok je 1917, u jednoj knjižari, u matematičkoj sekciji, nije otkrio Filip Supo (Philippe Soupault), tada na pragu dadaističke avanture i budući nadrealista. Svoje otkriće je odmah podelio s najbližim prijateljima, Andreom Bretonom i Lujem Aragonom, koji su onda u Nacionalnoj biblioteci pronašli jedini sačuvan primerak Dikasovih *Poezija* (Poésies, 1870, posthumno), i to objavili u dva nastavka u svom časopisu *Littérature* (1919). Dikasova dela su, najviše zahvaljujući nadrealistima, od tada stalno u opticaju, u raznim izdanjima. Kod nas: Lotreamon, *Sabrana dela (Maldororova pevanja i Poezije)*, prevod i komentari Danilo Kiš i Mirjana Miočinović, Nolit, Biblioteka Orfej, Beograd, 1964; Lotreamon, *Maldororova pevanja*, sa ilustracijama Gistava Dorea, u prevodu D. Kiša i M. Miočinović, Haos, Beograd, 1990 (u više izdanja).

Časopis POLJA, br. 546, mart-april 2024, prikaz knjige
Alena Segure, *Jedna sezona s Marijanom*:

<https://polja.rs/wp-content/uploads/2024/05/Polja-546-latinica-190-194.pdf>

Sabrana dela Lotreamona (Isidora Dikasa), u izdanju
Flammariona, iz 1966, za koje su korice uradili Marijana i Pjer
Lepti (Pierre Lepetit, 1935–1989). Segura u tekstu inače opisuje
izdanje Livre de Poche, Paris, 1963, n° 1117-1118.

Aksel je, kako je pričao, bio sobar, obućar, drvoseča, zato što je na svojim putovanjima naučio hiljadu i jedan mali zanat, o čemu nikada nije govorio kao o kulučenju. Duh svakog od njih bio je ono čega je voleo da se priseća, a posle svega njegovo znanje nije bilo malo.

Aksel je na gitari pokazivao dar i virtuoznost pravog Manuša (Rom), koji hita u potragu za odbeglim uspomenu. Nikada ranije nisam čuo takve naglaske, u svemu što je svirao, ali možda najviše u jednoj staroj melodiji koja mi je bila posebna draga i koju sam mu često tražio, *Menilmontan*.³⁰

Patrisio je bio Čileanac koji je došao iz Nemačke. Živeo je od malih poslova dok je čekao na berbu grožđa, u dogovoru s nekim izbeglim španskim ribarima. Metodičan, udaljen, aristokratskih gestova, znao je da baci svečani sjaj na svaki trenutak dana. Mala trupa okupirala je zajedno s njim ruševine dvorca na brdu, za koju je onda uveče spremio „harlekinsku trpezu“, od ostataka hrane s pijace.

Na jesen sam se opet uputio u ulicu Galond. Neki mladić je sada dolazio tamo, u izlizanom somotskom odelu, koje je poprimilo zaista jedinstven izgled, verovatno zato što ga je nosio svaki dan. Bio je to vajar Šarla Furijsa, kojem je Marijana ponudila svoj stan kao atelje.

U bašti nekog kafea u kojoj sam sedeo s njim jedne večeri, dve devojke za obližnjim stolom stalno su gledale u našem pravcu. Žan-Pola je to sve više nerviralo, utoliko više što je samo on bio predmet njihovih upornih pogleda i komentara, koje su razmenjivale bez imalo ustezanja. Onda je ustao i prišao im žustrim korakom. Gledao sam kako se nagine ka njima, a onda brzo okreće i vraća za naš sto, odmahujući rukom kao da to više nije vredno pomena.

„Poznaješ ih?“

„Ne, uopšte.“

³⁰ Charles Trenet, „Ménilmontant“, 1938, šansona u džez stilu, kasnije često obrađivana.

Zorana Simić: Trag leta s „poslednjom nadrealistkinjom“

„Ali šta onda...?“

„Ništa... Po njima, ja sam slika i prilika mladog romantičara.“

Morao sam da se nasmejem. Odmah sam se pokajao. Žan-Pol je već razmišljao o nečemu drugom. Ali njegova anđeoska lepota, moralo vam je biti jasno, nije se mogla gledati bez divljenja, a reči onih devojaka, iako možda nespretne, opisivale su čudo, s velikom i lepom nevinošću. Silueta i lice mladog Artoa, u kombinaciji s Valotonovim (Félix Vallotton) portretom Lotreamona: tu snažnu sličnost njegove očigledne lepote pratila je ona još uzbudljivija, koja je dolazila iznutra.

Kada bismo otišli od Marijane, išli smo u duge šetnje, koje su se nastavljale u noćna lutanja. A kada bi nas jutro zateklo na pustim ulicama, mokrim od tople izmaglice, otkrovenje koje smo iščekivali iz dana u dan izgledalo je neminovno, kao pitanje trenutka. Često bismo se iscrpljeni srušili na neku klupu i u knjizi pokupljenoj u nekom od pasaža, izabranoj zbog korica ili uzbudljivog naslova, već na prvim stranicama pronalazili željeni odjek naših reči u tom trenutku.

Uskoro nije više bilo ni Situacionističke internacionale. Gi Debor je objavio njeno raspuštanje (1972), kada je zapretilo da organizaciju zameni fantom uzaludnog preživljavanja, u kojem bi se, iz godine u godinu, izdavali novi brojevi časopisa, za sve brojniju publiku, uverenu u vrednost javno priznate etikete.

Alis Beker-Ho (Debor) i Gi Debor, Firenze, 1972. Foto: Gianfranco Sanguinetti.

ALAIN SEGURA

Une saison
avec Marianne
La dernière surréaliste

La font secrète, XXIX

PLEIN CHANT

Impresum

Alain Segura, *Une saison avec Marianne, La dernière surréaliste*, Éditions Plein Chant, Bassac, 2022.

<http://www.pleinchant.fr/titres/Fontsecrete/Segura.html>

© Les Amis de Plein Chant.

35, route de Condé, 16120 Bassac, France.

Preveo i uredio

Aleksa Golijanin

uz pomoć

Alena Segura

i na osnovu istraživanja

Relje Kneževića

Beograd, 2020–2022.

Mnogo godina kasnije, kada je svaki kontakt s bivšim situacionistima bio odavno izgubljen, jednog jutra kupio sam malu knjigu Gija Debora koja se upravo pojavila i koju sam čitao tokom dana. Po prvi put, Gi je govorio o sebi i posebno opisao svoje životno putovanje, iako je i dalje koristio distancirani ton, da bi odbacio svako neželjeno priznanje.³¹

Odjednom sam se setio naziva ulice u kojoj ga je neko video nedeljama unazad. Otišao sam tamo u šetnju iste večeri.

I dalje ispunjena prastarom vrevom, ulica Šerš-midi (Cherche-Midi) je od samog početka sledila elegantni luk starih hotela, od svega nekoliko spratova, koji su se spajali iznad širokih lukova kapija, s visokim prozorima i potkrovljima preplavljenim nebom, tako spokojnog izgleda.

Išao sam u korak sa spuštanjem večeri. Hteo sam da pređem na drugi trotoar, da bih pogledao neki natpis, i nasred ulice sreo Alis i Gija. Išli su mirno, oslonjeni jedno o drugo, a Alis je pratila Gijev korak, nesiguran i umoran. Nisu primetili ni moje iznenađenje, ni da sam stao da ih pozdravim. Gi je nešto govorio, oborenog pogleda, a Alis ga je slušala sa samouverenim osmehom na licu. Bez daljeg zadržavanja, prešao sam na drugu stranu ulice da bih se divio izvajanom medaljonu koji je prikazivao astronoma okruženog njegovim instrumentima i koji je izgleda crtao na tabli koju je pridržavalo neko dete.³²

A šestar u rukama starog čoveka mogao je isto tako da iscrta i putanju susreta o kojem tog jutra nisam mogao znati ništa, ali čiju sam neminovnost osećao tokom celog dana.

³¹ Verovatno *Panegirik* (Panégyrique, tome premier), Editions Gérard Lebouvi, Paris, 1989.

³² Reljef iz XVI ili XVII veka, na pročelju broja 19; prikazuje astronoma koji iscrtava sunčani časovnik („traži podne“).

PS: Naslov ovog pogovora nije neko moje razmetanje francuskim, koji i dalje ne govorim (recimo da se snalazim), nego mi je odmah došao taj stih iz Bretonove „Ode Šarlu Furijeu“: „O, Furije, da li si još uvek tu (Fourier es-tu toujours là)?“ (André Breton, *Ode à Charles Fourier*, 1947; A. Breton, *Fata morgana*, Bagdala, Kruševac, 1965, str. 54–67, preveo Nikola Trajković).

opet nije spustio svoj barjak ili se pokunjeno vratio u mlake vode političkog konformizma. Ali pre svega vidimo i koliko je ono najbolje iz tog istog talasa, sa svim svojim dobrim pretečama, moglo značiti u životima nekih „anonimnih“ ljudi, kao što smo i mi. (Kao što nas podseća Benjamin, u svojim *Tezama* o istoriji, ovaj svet ne počiva na plećima velikana i moćnika, nego upravo na nama, „anonimnima“ – na našem pristanku na zatečene degradirajuće uslove ili na našem otporu tome, od nas zavisi; u svakom slučaju, nismo beznačajni ili marginalni – naročito ne u vlastitim životima!) Sve to je zaista bilo. I nije, s godinama, nužno prošlo ili oslabilo. Vredelo je biti živ – dakle, u stalnoj potrazi, u stalnom preotimanju vlastitog života – baš na takav način i istrajati u tome. Život ionako prolazi. Šta ćemo s tim? Što ga više iščupamo iz stiska iznuđenog rada, zadatih klišeja i idiotskih distrakcija, utoliko bolje. Na tom putu, sa Alenom i Marijanom dobijamo novi vetar u jedrima.

Takvo je makar bilo moje iskustvo! Ne znam kako bi Relja to izrazio, ali i njega je očigledno sve vreme nosila neka jaka struja. I to usred pandemije! Dakle, praktično u mestu, budući da se nismo mogli ni maći, bilo iz Beograda ili Zrenjanina... U stvari, Relja je još i uspevao da skokne nakratko do Mie u Zagreb ili Istru, ili bi ona skoknula do njega, ali ja za tri godine nisam mrdnuo iz Beograda. Ovde smo bili u skoro stalnom kontaktu, ali jedva da smo se viđali... A opet, kakva avantura! Nadam se da smo ovako uspeali da nešto od toga prenesemo dalje.

Kako je ovo Alenova knjiga – koji se u njoj predstavio onoliko koliko je želeo da se predstavi – i kako se materijal o Marijani još formira, sada nećemo ići dalje od ovih nagoveštaja. Ali tu je i jedan predlog, ili dva: ako poželite da saznate još nešto o Marijani, na osnovu onoga što smo do sada sakupili, javite se. Ako sami znate nešto više ili možete da nas uputite na neke dovoljno pouzdane izvore, javite nam. Neka sve još malo ostane otvoreno.

AG, 2022.

VIII

Žan-Pol, koga sam jedne nedelje sreo nadomak Luvra, dao mi je novu Marijaninu adresu u Mareu (Marais, stari deo Pariza). Ulica Šarlo (Charlot), nije bio siguran za broj, ali mi je jasno opisao trem koji gleda na atelje na čijim je vratima ispisano Marijanino ime. Pošao sam tamo jedne večeri pune himera.

Na Trgu Otel de Vil (Place de l'Hôtel-de-Ville) autobus me je ostavio na pustoj vetrometini. Imao sam plan u glavi, s vertikalnim linijama ulica ka kojima sam išao, ispresecanim uzastopnim horizontalnim linijama, koje su me postepeno dovele tamo.

Nisam ni slutio koliko ću često morati da se vraćam na tu stazu, pošto sam svaki čas menjao kurs, zbog lepe linije nekog zida kojeg je trebalo obići ili zbog posebnog sjaja neke ulične svetiljke, koji je naglašavao tamu oko nje. Bio sam zadivljen tom atmosferom bezvremenog doba, kojem nagomilani vekovi nisu dali da prođe. Onda ta poluotvorena kapija i vrata s imenom *Marijana* ispisanim kredom. Pokucao sam kratko nekoliko puta. Unutra se ništa nije pomeralo.

Otišao sam do raskršća. Poslednji večernji izlozi još se nisu ugasili. Jedna silueta prošla je žurno pored mene, a onda se okrenula i rekla u mom pravcu: „Evo jednog prijatelja iz daleka, koga dugo nisam videla.“

Beleška posvećena ulici Šarlo u *Istorijskom rečniku ulica Pariza* (Jacques Hillairet, *Dictionnaire historique des rues de Paris*, 1960, 1963) ilustrovana je s dve fotografije. Prva prikazuje raskršće na kojem sam sreo Marijanu. A druga haustor koji vodi ka njenom ateljeu.

Marijani; Alis Debor, koju inače bije glas „teške osobe“, koja ne koristi telefon i email, ali koja je Relji, u starinskoj razmeni pisama, odmah prosledila četiri fotografije i pesmu koju joj je posvetila Marijana, s kojom je 1968. inače bila u ljubavnoj vezi; Branko Aleksić, naš nadrealistički Parsifal, odavno u Francuskoj, koji je preveo sve Marijanine tekstove koje smo mu prosledili; Raul Vanegem, koji je odgovorio na niz pitanja, čak i na neka naša cepidlačenja, uvek u dobrom raspoloženju, kao i Rene Vijene, koji se onda, posle više od pedeset godina, ponovo sreo sa Alenom – i mnogi drugi, odavde, iz Hrvatske, Francuske, Italije, Španije, nekoliko njih iz SAD... To je ta „Internacionala“ o kojoj na jednom mestu govori Alen! Potpuno nestvarno iskustvo.

Materijal koji je Relja tako sakupio još traži svoju formu (pisma, dokumenti, poetski tekstovi, fotografije, reprodukcije slika i kolaža, itd.).⁶ To će i u konačnom obliku biti samo zbirka fragmenata, na nekim mestima s velikim prazninama, koje više nema ko da popuni.

Ali šta nam ti fragmenti govore? Nismo otkrili neku veliku „autorku“, neko zakopano blago te vrste, ali opet smo došli u posed – ili se našli u prisustvu – nečeg dragocenog. Ima takvih sudbina, kroz čiju se putanju prelama cela epoha, čiji luk baca neočekivano svetlo na ceo niz inače poznatih figura i epizoda. Sve to smo već nekako znali: nadrealizam, Breton, Debor, situacionisti, 1968... Ali ovako, sa Alenovom pričom, pred nama se odjednom otvara nova perspektiva, sve doživljavamo još snažnije. Kao što smo videli, to je priča zahvalnog, ali nepotkupljivog svedoka, vrlo osetljivog na ono što je u pokretima iz tih slavni dana bilo manipulatorsko, dogmatsko, pozersko, autoritarno, okrutno, duboko pogrešno – ali koji

⁶ On je dakle bio glavni istraživač, a ja sam sve prevodio i istraživao ono što je imalo veze sa samim tekstovima, što se ovde vidi uglavnom po fusnotama. Lično, mene je najviše ponela Alenova priča, koja se u svojim glavnim crtama – nadrealizam, situacionisti, Furijske i ostalo iz te orbite – podudarala s mojim formiranjem, a ostalo sam gledao da saznam zbog boljeg razumevanja celine. Relju je opet više zanimala što detaljnija Marijanina putanja, sa onoliko njenih ogranaka koliko se moglo pohvatati.

od toga da nam je to popunilo sve praznine, ali odjednom smo znali mnogo više. Nismo više tapkali u tom veštačkom mraku!

Ali ko je sad Alen Segura? Posle tog prelistavanja Vijeneove knjige (da se vratim malo unazad), Relja je, u par nasumičnih koraka, nabasao na Segurin tekst „Vitezovi“. Tada sam se i ja trgnuo. To je već bilo nešto ozbiljno. Izuzetna priča, o jednom tako značajnom periodu, iz potpuno neočekivanog ugla. Sve je bilo napisano tako dobro da smo u prvi mah pomislili kako ćemo lako doći do još podataka o Alenu, budući da je sve ukazivalo na vrlo nadahnutog i raspisanog autora. Ali ne! Osim tog teksta, nije bilo ničeg drugog. Nije bilo lako doći ni do njegove adrese. Ipak, povezali smo se. (Opet Relja, koji je nastavio da proverava doslovno svako ime i adresu koji bi mogli doneti još informacija.) I tako je, uporedo s izbijanjem pandemije, na vrlo širokom potezu, započela potraga za Marijanom.

Taj glavni Alenov tekst, „Vitezovi“, objavljen je još 2011 (inače je nastao u periodu 1988–1995), a sve ostalo napisao je tokom dopisivanja s nama, 2020–2021. Na to ga je trebalo i nagovarati, iako ne mnogo. I njega je, uz sve dileme s kojima se stalno rvao, sve vodilo ka tome. Mislim da to mogu da razumem: neka najdublja iskustva samo gube na draži i naboju kada se otkriju, potpuno javno, u formi nekog teksta ili knjige, iako to naravno ne podrazumeva odmah i neki veliki domet. Ali neka od tih iskustava mogu biti podsticajna i za druge, dati im podršku u ovom košmaru, postati deo njihovog iskustva – kao što se to desilo i s Reljom i sa mnom, baš zahvaljujući njegovoj priči. Nismo imali neposredno iskustvo s Marijanom, ali jesmo sa Alenom Segurom. Nešto se tu prenelo dalje – a da nije virus! – neki plamičak, neki oblik dobrog nemira. Sigurno je vredelo.

Nezavisno od Alenove knjige, Relja je nastavio da istražuje Marijanin put. Skoro svako kome se obratio pokazao je dobru volju, ponudio pomoć ili odmah poslao neki materijal. Da sad navedem samo neke, u nadi da ostali neće zameriti: Bob, koji nam je, samo par meseci pred smrt (u avgustu 2020), poslao prve dokumente o

„Prolaz zasvođen gredama, živopisno dvorište, otvoreno stepenište i stara kuća u dnu“, pisalo je u legendi. Kasnije sam pronašao staru razglednicu iz serije *Pariz iz davnina* (Paris d'autrefois), koja je iz skoro istog ugla prikazivala „kapiju vrlo stare kuće, zanimljivu zbog plafona od gredica“.

Jedna mala lampa osvetljavala je ulaz u kojem sam stajao, pored radne površine postavljene na nogare, zatrpene bojicama i olovkama, perima i četkama. Platno na štafelaju pravilo je zavesu od tame koja se širila u dnu ateljea.

Ali najupečatljivije, kao ispučenje neke minijature koje odjednom iskrsne u iluminiranom rukopisu, bilo je to što se konzola krovne konstrukcije oslanjala na tanke, izbrazdane grede. Celo telo stare kuće, iznad prizemlja, počivalo je na tom ispustu. „Odmah sam videla čudo“, rekla je Marijana. „Ali morala sam da se borim s tonama krša. Počela sam sa sekirom i završila s nožem.“

Lep kameni ivičnjak oko kaldrme pružao se jednom stranom stare staze, ka uglu u dubini dvorišta. Drugu stranu, pod gredama, presecao je atelje. Stazu je najbolje zaklanjalo ono što je od nje još bilo vidljivo; kao put koji ništa ne osvetljava, ali koji sija u tami.

Doneo sam joj jedan rukopis. Nisam se dugo zadržao te prve večeri, kada sam stajao pred Marijanom koja se zamislila nad naslovom ispisanim crnim slovima. „WARRIOR (ratnik), kakva divna reč. Gde si je našao...?“ Hteo sam da joj objasnim, da joj prevedem. Odmah me je zaustavila. „To je nepotrebno. Jasno je, čim se pročita: VARI OR, ono što menja zlato.“

Bio sam danas tamo s kamerom. Uokvirio sam u tražilu vrata ateljea koja Marijana više neće otvoriti. Nemoguće je fokusirati se na mali natpis koji je odavno zamenio svetla slova ispisanu kredo. Možda ću kasnije pokušati da napravim nekoliko fotografija unutra.

Kada su se vrata otvorila, odustao sam od te ideje. Za njenu smrt sam saznao dva dana ranije. Unutra je lebdela neka siva izmaglica, koja je smanjila prostor ateljea. Blistavo sunce je preplavilo dvorište, ali prozori su bili neprozirni za dnevnu svetlost. Nije bilo ničeg

što bi moglo da iznenadi moju kameru. Sam duh mesta bio je uništen. Tada je u meni pala odluka; shvatio sam da moram otići. I da se više nikada neću vratiti tamo.

Veliki prolećni vetar podsetio me je jutros na vedru oluju koju je podizao živahan i neumoljiv pogled s kojim me je Marijana dočekivala na svom pragu. „Pariz je na obali okeana“, rekla mi je.

Mašem po poslednji put i nestajem pod velikim tremom, ali na samom izlazu, iza krovova, osećam podrhtavanje nevidljive brodske užadi.

U uličicama Marea, u kojima sam nekada ubrzavao korak, lutao sam prema promenljivom kursu, u zavisnosti od doba dana i svetlosti, povodeći se za nekim natpisom ili mirisom koji je nosio vetar. Iskusio sam sva godišnja doba i sve sumrake, sve tihe noći kada bih po povratku kući stezao stranice, sada još dragocenije, koje sam upravo pročitao u ateljeu.

Moja fotelja gleda u mrak. Atelje obavija najdublja noć. Za malim stolom, koji je jedini osvetljen, Marijana se uspravlja, njen profil preseca oreol lampe, a u njenom oku vidim kovitlac višestrukih upozorenja.

IX

„To je neverovatno“, jadikovao je stari prodavac knjiga. „Trebalo je to nekako zabeležiti...“ Zastao sam ispred štanda na kojem su se gomilale knjige o svim revolucijama. U prvi mah sam pomislio da priča za sebe, ali on je primetio da prelistavam jednu malu brošuru o Španiji. „Sve je bilo tu, i još mnogo toga. Pričao mi je o tome jednog dana u kafeu, znao je mnogo, taj mali čiča, i to ne zato što je čitao o tome već zato što je bio tamo...“ Napravio je malu pauzu da bi uživao u mom iznenađenju. Zaista sam bio zaintrigiran, ali najviše zbog lokacije tog kafea. „Tamo preko, prema Staroj pijaci, između ulice Rivoli i kejova.“ Njegova ruka koja je pokazivala preko reke iscrtavala je ostrvce koje sam dobro poznao, kao i kafe u prizemlju moje zgrade.

pariske nadrealističke grupe (1969), do Alena Segure, njeno ime se moglo naći samo u impresumu prve velike monografije posvećene Pereu i u nekrologu koji je povodom njene smrti napisao Žan-Mišel Gutje, zvani „Bob“, prijatelj iz nadrealističkih dana i kasnije urednik nekoliko značajnih monografija posvećenih Bretonu.⁴ Ali ovde je bila reč o brisanju iz spiska postojećih. Ako bude potrebe, na to ćemo se još osvrnuti, u nekoj drugoj prilici. Sada se zadržavam na tome zato što nam sve to sigurno nije olakšalo istraživanje.

Onda je nešto ipak procurilo, makar samo u obliku jednog novinskog članka, iz jednog zagrebačkog dnevnog lista.⁵ Delići nekih dokumenata i pisama, zamagljeni spekulacijama ili samo verno prenetim glasinama – sam autor tog teksta nije ništa dodavao, i sam je pokušao da dokuči to ignorisanje Marijane, zatečen samim njenim postojanjem – i začinjani Radovanovim lugarskim pričama, naravno! To je bilo od velike pomoći u potrazi u koju smo se već bili upustili: naime, taj članak nam je ukazao na postojanje Ivšićevog arhiva, u okviru Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, tada tek u nastajanju, u koji je – neoprezno! – Ani Le Bren (Annie Le Brun), Ivšićeva druga supruga, koja je takođe bila među nadrealistima i poznavala Marijanu, ali i vrlo striktno sledila Radovanovu politiku potpunog brisanja, poslala i neka dokumenta o Marijani: između ostalog, nekoliko vrlo rečitih pisama i njen opširni *Curriculum vitae*, do 1950. Kada je taj arhiv otvoren, početkom 2021, tamo je upala Mia (Reljina prijateljica iz Istre, tada u Zagrebu) i sve to kopirala (ona nam je obezbedila i Ivšićevu autobiografiju). Daleko

⁴ Benjamin Péret, ed. Jean-Michel Goutier („Bob“, 1935–2020), Editions Henri Veyrier, Paris, 1982; Jean-Michel Goutier, „Marianne Ivšić“, *Infosurr*, no. 1, februar 1996, dostupno samo na španskom, <https://surrint.blogspot.com/2016/03/marianne-ivsic.html>; original smo dobili od redakcije *Infosurra*; mali tekst, koji sam ovde praktično prepričao.

⁵ Željko Ivanjek, „Nepoznati Ivšić“, *Jutarnji list*, Zagreb, 27. IV 2019, <https://www.jutarnji.hr/magazini/nepoznati-radovan-ivsic-za-vrijeme-progona-ulugarnicu-na-sljemenu-nije-bio-sam-imao-je-suprugu-marijanu-nikolic-8791079>

Radovana, na koje se odgovor nama nametnuo sam od sebe, a da ga uopšte nismo tražili.²

To zaista nije moralo biti tako, makar među „zalcima“, s obzirom na Marijanino redovno prisustvo u pariskoj nadrealističkoj grupi, od kraja pedesetih do Bretonove smrti 1966. Istina, to prisustvo nije bilo autorski ambiciozno, ali je opet bilo upadljivo: pored niza fotografija (i kadrova iz jednog nerealizovanog dokumentarca o Bretonu), prisutna je i u među potpisnicima nekoliko nadrealističkih proglašenja i na nekoliko izložbi grupe, uz učešće u drugim njenim aktivnostima, kao što su kolektivni eksperimenti ili nadrealističke igre „Cartes d’analogie“ i „L’un dans l’autre“. Nešto kasnije, srećemo je i u Društvu prijatelja Benžamena Perea (L’Association des amis de Benjamin Péret), posvećenom njegovoj zaostavštini, ovog puta bez Radovana, budući da je s Pereom imala posebno prisan odnos. Prosto, tu je, svako to može videti.³ Šta onda znači to ignorisanje? Teško je dokučiti. U redu, kako se nije isticala kao autorka – Segurino iskustvo s Marijanom pokazuje nešto što bi trebalo da nam je poznato, da se na svoje okruženje može delovati poetski, *dakle radikalno*, i mimo statusa licencirane „autorke“ – ne čudi što se o njoj nije moglo saznati nešto više. U periodu posle raspuštanja

² Radovan Ivsic, *Rappelez-vous cela, rappelez-vous bien tout*, Gallimard, Paris, 2015; Radovan Ivšić, *Zapamtive ovo, dobro sve zapamtite*, prevela Daria Marjanović, Ex libris, Zagreb, 2015; takođe, u okviru R. Ivšić, *San na javi: izabrana djela*, Ex libris, Zagreb, 2016, str. 451–513.

³ Potpisani proglašenja, otvorena pisma i izložbe nadrealističke grupe (nepotpun spisak): izložba *Exposition internationale du Surréalisme* (EROS), 15. XII 1959 – 29. II 1960, Galerie Daniel Cordier, Paris; letak, *Mise au point* (30. III 1960); letak, *Tir de Barrage* (28. V 1960); „Lettre ouverte à MM. Duhamel, Mauriac, Maurois, Paulhan, Rostand de l’Académie Française et quelques autres“ (15. IV 1963); letak, Le ‘Troisième degré’ de la peinture (6. X 1965); letak, *Tranchons-en* (decembar 1965), uz izložbu *L’écart absolu: la XIe exposition internationale du surréalisme*, L’Oeil Galerie, Paris, decembar 1965. – januar 1966. Sve navedeno u José Pierre, *Tracts surréalistes et Déclarations collectives*, tome 2 (1940–1969), Le Terrain Vague, Paris, 1982. Ovaj pregled dugujemo Bobu, iz pisma Relji od 15. VI 2020, u kojem nam je popisao i svu prepisku Benžamena Perea s Radovanom i Marijanom Ivšić (Benjamin Péret, *Oeuvres complètes*, t. VII, Librairie José Corti, Paris, 1995).

Tokom mnogih meseci otac mi je pomagao da sredim „Dom mušketara“, kako sam odmah nazvao to mesto, do kojeg se dolazilo stepeništem pod otvorenim nebom i koje je mirisalo na sveže ispolirani drveni patos.

Na redovnu čašicu razgovora išao je u kafe uklješten u prizemlju zgrade, sličan drevnim krčmama. Jednog dana tamo je razgovarao o Španiji s prodavcem knjiga. „Trebalo bi da odeš do njega“, rekao mi je, „on stvarno zna mnogo toga.“

Skoro iste reči kao kod prodavca knjiga, mnogo godina kasnije. Možda je trebalo da popričam s njim i kažem mu ko sam. Ali on je samo vrteo glavom, izgubljen u sanjariji o knjizi koju je sada bilo nemoguće rekonstruisati. A i uživao je da slučajnim mušterijama ili onima koji su pomnije pretraživali štand priča o knjizi za koju samo on zna i koju niko neće nikada pronaći.

Produžio sam dalje, ostavivši ga u uverenju da me je zapanjio. Najzad, odrastao sam zahvaljujući njemu. Sinulo mi je kada sam jednog dana uzeo da još jednom pročitam *Kataloniji u čast*. U revolucionarnom gradu, Džordž Orvel je stupio u redove milicije koja se spremala da pođe na front, u bivšoj konjičkoj kasarni, preotetoj od vojske nekoliko nedelja ranije, i trijumfalno prekrštenoj u „Kasarna Lenjin“.

Isto ime koje je izgovorio moj otac, u Barseloni, pred starim zdanjem.³³

³³ Kasarna „Lenjin“ (Caserna Lenin), na aveniji Gran Via de les Corts Catalanes. Kasarnu je preuzela nezavisna marksistička partija POUM (Partido Obrero de Unificación Marxista; Radnička partija marksističkog jedinstva), kasnije desetak godina u sukobu sa staljinističkom Komunističkom partijom (3–8. maj 1937), ali koja je 1936. služila kao zborna mesto za dobrovoljce različitih ubeđenja.

Orvel u Kasarni Lenjin (najviši, na začelju kolone), u Barseloni, januar 1937.

Ispostavilo se: Marijana Nikolić Ivšić (Budimpešta, 1919 – Pariz, 1995), u ranoj mladosti, honorarna učiteljica matematike i jezika iz Beograda (koja sanja da postane „studentkinja muzike“), zatim skojevka (bliska porodici Ribar) i partizanka iz Druge proletherske divizije i Druge proletherske brigade (od 1944, gde dospeva pravo iz izbeglištva u Italiji, 1941–1943), posle oslobođenja službenica Zemaljskog kazališta lutaka iz Zagreba i turistička radnica iz Rovinja, a onda, još malo kasnije, od 1955. ili 1956, članica pariske nadrealističke grupe oko Bretona – i „poslednja nadrealistkinja“, kako ju je jednom opisao Gi Debor.

Da, ni manje, ni više. I to samo u najgrubljim crtama. Ne baš očekivano otkriće.

Da smo pošli od Radovana Ivšića (1921–2009), kao onog „poznatijeg“, i fotografija na kojima se Radovan i Marijana mogu videti u društvu Andrea Bretona, Benžamena Perea, Tojen i drugih nadrealista, verovatno bismo rekli, „prva žena Radovana Ivšića“ i slegnuli ramenima. Toliko bi se moglo očekivati i od poznavalaca lika i dela Radovana Ivšića, iz bivše Jugoslavije, odnosno Hrvatske, da nisu prećutno sledili Radovanov primer: ovaj je, naime, iz za sada nepoznatih razloga, temeljno izbrisao Marijanu iz svih svojih autobiografskih osvrta, u knjigama i intervjuima, tako da se ona, makar u Hrvatskoj, ne spominje ni u sekundarnoj literaturi o njemu. Nema je u Radovanovim pričama o periodu pre odlaska u Francusku – iako je s Marijanom živio još od 1947. ili 1948. – niti o njegovim prevodima, koji nisu bili samo njegovi, ili o odlasku u Francusku i povezivanju s nadrealistima, što je, kao i sve ostalo, predstavio kao potpuno samostalni poduhvat. U svojoj autobiografiji Marijanu spominje *samo jednom*, uzgredno, u godini 1966, kao svoju „tadašnju družicu“, s kojom će se ubrzo „konačno rastati“ (str. 492). Više nego čudan izbor reči za nekog s kim ste proveli skoro dvadeset godina života, koje u toj istoj autobiografiji opisujete kao ključne. Koliko se onda ta njegova „autobiografija“ može prihvatiti kao verodostojna, ne samo u tom delu? Eto pitanja za svitu Kralja

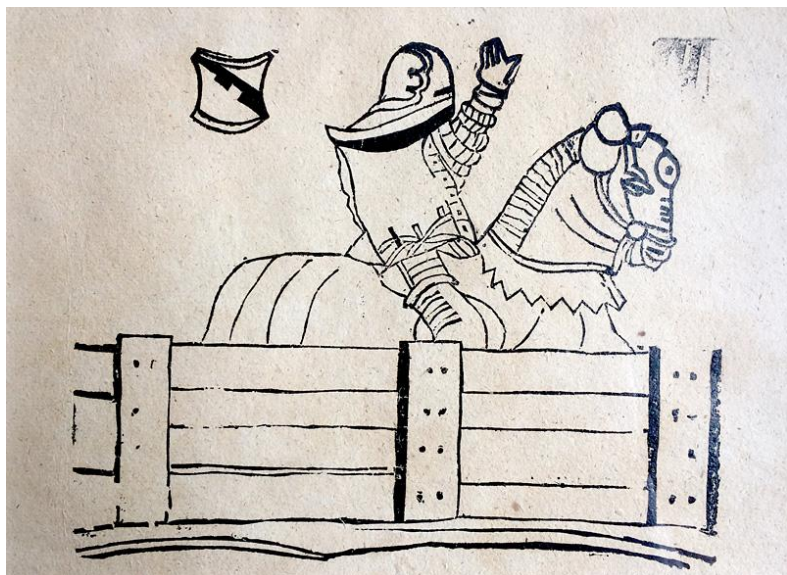
Još nekoliko reči o nastanku ove knjige, iz drugog ugla, opet ličnog.

Počelo je slučajno. Početkom 2020, iz ko zna kog razloga, Relja se vratio na knjigu Renea Vijenea o 1968, *Situacionisti i Besni u okupacijskom pokretu* (René Viénet, *Enragés et situationnistes dans le mouvement des occupations*) i primetio da je ispod jednog od proglaša potpisana „drugarica iz Jugoslavije ...“ Tu knjigu sam ranije čitao – ili samo prelistavao, budući da mi je više bila zanimljiva kao zbirka grafičkih dokumenata iz tog perioda – ali kada mi je Relja to spomenuo, nisam znao na šta misli. To je inače moglo da izazove samo osrednju radoznalost. Šta, neko „naš“, u belom svetu, makar i u tako posebnom trenutku? Eh, sigurno ih je bilo još, baš tamo, u fabrikama Renoa, na primer, možda i među studentima... To samo po sebi ne znači mnogo. Ali tekst je, između ostalog, snažno afirmisao ideju samoodređenja i u isto vreme jasno odbacivao „jugoslovensko samoupravljanje“ (uvedeno odozgo). Druge formulacije i opšti ton ukazivali su na snažan uticaj nadrealizma. Ipak, makar u engleskom prevodu, koji smo prvo gledali, izlaganje je delovalo prilično mutno i rastrzano. Onda smo pogledali francuski original. Sve je odmah došlo na svoje mesto i poprimilo novi sjaj. Ukazale su se jasne reference na Furijsa i Remboa, koje je engleski prevod glatko ignorisao ili ih uopšte nije prepoznao, a koje su bile most ka drugim aspektima poruke, tako da je ona sada delovala mnogo povezanije. Ta osoba, dakle, ne samo da je imala veze sa 1968, nego je i dolazila iz užeg kruga situacionista i Besnih – Vijeneova knjiga je predstavljala i druge dokumente, koji nisu imali direktne veze sa SI – pri čemu je, po svemu sudeći, bila i veoma duboko u nadrealizmu. Iako očigledno napisan u jednom dahu, u uzavreloj i užurbanoj atmosferi 1968, koja sigurno nije ostavljala mnogo prostora za poniranje u dubine ili finiju obradu nekih kontradikcija, tekst je jasno nadilazio domete uobičajene političke agitacije. I dalje samo letak, jedan od milion koji su tada pljuštali po ulicama Pariza, ali koji se opet ističe. Najzad, sami situacionisti su našli za shodno da ga objave u svom izboru dokumenata iz tog vremena. Ko bi to mogao biti?

Prvi put objavljeno kao Alain Segura, „Or s'en vont, les chevaliers questant“, *À contretemps*, n° 40, mai 2011, str. 4–11. <http://acontretemps.org/spip.php?article349>

Posle dvadeset godina

Za Relju i Aleksu

*Nous ne sommes passé à côté notre temps.
Nous avons seulement passé outre.*

*Nismo propustili svoje vreme.
Samo smo prošli dalje.*

Alen Segura, potpis ispod ilustracije iz originalnog izdanja, str. 89.

Breton ispred praznog postolja spomenika Šarlu Furijeu, na Trgu Kliši, 1953. Foto: Izis (Israëlis Bidermanas).

Navedeno u René Viénet, *Enragés et situationnistes dans le mouvement des occupations*, „Nous ne sommes rien, soyons tout“, Paris, Gallimard, 1968, str. 312–313. Originalno letak, na oker papiru, 21 x 27 cm. Naslov letka potiče od stihova iz prve strofe „Internationale“; u nekim našim prevodima ti stihovi se gube („Svoj bijedi sutra bit će kraj“), a u nekim odolevaju: „Danas smo ništa, sutra bit ćemo sve“ ili „Mi nismo ništa, bit ćemo sve“.

Marianne, es-tu toujours là?

(O, Marijana, da li si još uvek tu?)

Pogovor

Šta bi se dogodilo kada bih danas pošao ulicama koje od Trga Otel de Vil vode ka Marijaninom ateljeu u ulici Šarlo? Kada pomislim na to mesto i njegovo noćno osvetljenje, koje me je tamo dočekivalo, vidim uvek samo jednu uličnu svetiljku, ali veoma jaku. I to me podseća na jednu od retkih smešnih priča koje sam zapamtio, o čoveku koji u krugu oko ulične svetiljke traži svoje ključeve. Prolaznik ga pita da li je siguran da ih je baš tu izgubio. Nisam, kaže on, ali samo ovde ima šanse da ih pronađem...

Da bih prošao putem koji vodi do ateljea mogu poći i odavde gde se sada nalazim i zaroniti u čar tih uličica, orijentišući se prema trenutnom nadahnuću, udišući drevni vazduh koji se diže iz neke od njih, kao ruka koja u knjižari seže ka hrbatu neke stare knjige.

Živeo sam u blizini Otel de Vila i taj trg bio je obavezno mesto u mojim šetnjama i polazna tačka za svaku novu avanturu. Naime, to je zaista bila avantura. Preko nedelje bih dopisao koju stranicu za svoju priču o *Don Žuanu* i jedva čekao da to pročitam Marijani. Ti trenuci su i za nju postali veoma važni. Slušala me je krajnje pažljivo, mogao bih čak da kažem i krajnje napregnuto. Između nas se razvilo poverenje. Zaista smo se obraćali jedno drugom.

Bilo je to krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih. Pre nego što sam započeo *Don Žuana* pročitao sam joj još nekoliko tekstova, koji su joj se svideli. Jednog dana, za vreme jednog od tih čitanja, podigla je ruka i uzviknula: „Kakva blagodet! Prisustvovala sam rođenju velikog pisca!“

Podrazumeva se da o tome pričam s najvećom skromnošću i čak šaljivo, ako to mogu tako da kažem, zato što je za Marijanu humor bio pravi znamen ozbiljnosti. Očigledno je tako mislila, ali pre svega je bila osetljiva na zadovoljstvo deljenja trenutka spokoja, pravog mirovanja, kada bismo zajedno osmatrali taj pejzaž u kojem se sve moglo pojaviti i izmisliti – kao u ogromnom prostranstvu neke poeme Garsije Lorke, koji odjekuje od konjskog topota, kao koža doboša.

Pred platnom koje je nazvala *Don Žuan*, koje je tada naslikala, to vam postaje jasno. Ono sasvim dobro dočarava metafizičku usa-

mljenost u kojoj se Marijana razvijala, ispunjenu oštrim liticama, s kojima se stalno moralo nositi, da bi se moglo biti s njom, da bi se mogla slediti.

Slika alhemičarke je ona koja joj po meni najbolje pristaje.

Slika koju pravim nema nameru da bude laskava već poštena. Verujem i da sam uspeo da je učinim živom. Ipak, medalja je imala i onu drugu stranu, koja mi se tada nije ukazala ili koju sam svesno ostavio u senci.

Zbog Marijanine egzaltiranosti često smo gubili osećaj za stvarnost. U atatoru (alhemičarskoj peći) njenog ateljea sve je bilo obojeno jarkim bojama i poprimalo čarobni sjaj, kroz dim naših cigareta.

Nisam postao veliki pisac, osim za nekolicinu dragih prijatelja – ali ne samo zbog toga. Nijedan izdavač nije hteo da objavi mog *Don Žuana*. Kada sam ga završio, čak je i Marijana bila suzdržana kada sam spomenuo njegovo objavljivanje. Iz nedelje u nedelju je odlagala čitanje knjige pred prijateljima, kao što je obećala. Kada je jednog dana ipak pala konačna presuda, ona nije bila povoljna. Marijana se složila s ocenom da bih morao da ispravim neke delove i možda čak napišem nešto sasvim drugo.

Zadržavam se na toj epizodi zato što dobro dočarava to ushićenje koje nas je u nekim trenucima moglo obuzeti, da bi onda splasnulo, kao sufle koji se urušava u dodiru s najmanjom grubošću.

Frojd je govorio o nagonu smrti. O tom nagonu, on piše: „Naziv libido može se primeniti na ispoljavanje Erosa, kako bi se razlikovao od energije nagona smrti. Priznajem, njega shvatamo mnogo teže, jer ga donekle samo naslućujemo kao ostatak u pozadini Erosa. *Prolazi nezapažen, ako ga ne izda legura sa Erosom.*“³⁴ Kurziv je moj.

U istom smislu i istim rečima moglo bi se govoriti o Marijaninom nagonu neuspeha, o volji za neuspehom.

³⁴ Sigmund Frojd, „Nelagodnost u kulturi“ (S. Freud, *Das Unbehagen in der Kultur*, 1930), *Odabrana dela*, knjiga peta, Matica srpska, Novi Sad, 1969, str. 328–329; preveo dr Đorđe Bogićević.

Naš život je u pitanju, nemojmo se zaustaviti iz straha da ćemo ga izgubiti. Vukovi su svuda oko nas. Život je kratak. Ili smo svi gospodari ili smo ništa. U takvim uslovima rad postaje veliki prasak smeha ili SVE.

Volim *nas* sve.

Živela vlast radničkih saveta.

Dole s jugoslovenskim samoupravljanjem.

DRUGARICA IZ JUGOSLAVIJE, KOJA ZNA SVE O TOME...

O volji i nagonu dobro skrivenim iza erotskih manifestacija. „Zaljubljeni smo, zar ne, oboje“, često mi je govorila. Svakako, mogao sam se samo složiti s tim, ali šta je sve u pozadini ta ljubav zahtevala od mene, tako isključivo, tako prekomerno, rečju, nadrealno.

Pošto sam dospao pod vlast njenog naličja, i s *Don Žuanom* s kojim me je držala u dugom iščekivanju, sve je počelo da liči na ono što je Kant zvao „svrhovitovišću bez svrhe“³⁵, a ona „prekomernom željom“. I u tom iščekivanju postao sam njen zatočenik.

Bilo je to divno zatočeništvo, moram da priznam. Nikada nismo bili ljubavnici, i to treba reći. Ali ulila mi je tu volju za porazom, svojim beskrajnim strpljenjem, zbog koje sam na kraju eksplodirao, kada sam se pobunio zbog njenog zahteva da ili preradim svog *Don Žuana* ili ga „ostavim da drema na polici“.

Marijana je tada imala prvi infarkt. Optužila me je da želim da je ubijem. Govorila je i kako se plaši da će joj se tavanica sručiti na glavu. Inače je bila silno oslabila taj gipsani strop kada je iz njega uklonila drveni stub i grede. Na glavu joj se mogao srušiti ne samo plafon ateljea već i svi spratovi iznad nje.

Počela je da me muči strepnja. Da li je trebalo da je krivim? To mi nikada nije palo na pamet. Takva su bila pravila igre. Moja je greška što ih nisam shvatio.

Kako smo se samo smejali, koliko smo samo bili zadivljeni jedno drugim.

Glas koji se prolomio iz njenog letka iz maja 1968. kao da je dolazio s neke druge planete. Kao što znamo, pariski zidovi su tada bili prekriveni bezbrojnim parolama, od kojih je većina dolazila iz knjige Raula Vanegema, objavljene 1967, *Rasprava o svakodnevnom životu za dobro mlade generacije* (Raoul Vaneigem, *Traité de savoir-vivre à l'usage des jeunes générations*). Kažem „parolama“ i ne krijem svoj prezir. U to vreme imao sam osećaj da ti brojni natpisi služe

³⁵ *Kritika moći suđenja* (*Kritik der Urteilskraft*, 1790), § 15, str. 115, BIGZ, Beograd, 1975.

samo kao zgodan paravan, u formi ubeđivanja ili čak samoubeđivanja, koji je simulirao navodnu spontanost da bi protest preusmerio u jednu žižnu tačku, kako bi se njime lakše upravljalo.

Marijanino stanovište bilo je potpuno drugačije. Ona je krenula zaista odozdo, da tako kažem, od sebe i svojih reči, koje je ispunila smislom bez posredovanja autoriteta, makar i situacionističkih, kojima su se tada mnogi klanjali. Ideologija revolucije bila je u punom naletu. Mali Lenjini su samo čekali priliku da zauzmu mesto šefova. Manipulacija mi je bila očigledna, iako se oprezno prikradala, s najvećim ponudama kao glavnim sredstvom, u čemu su se neki isticali da bi se nametnuli svojom pseudoradikalnošću, suviše dobro odigranom da bi se mogla smatrati iskrenom.

Marijanin glas bio je jedinstven. Nije isporučivala parole poput onih koji kao da su pokušavali da ubede sami sebe. Njen glas bio je kao šapat koji prigušenim tonom izgovara gromoglasne stvari, čija svrha nije bila da se samo urlaju ili nanose farbom na zidove Sorbone.

Bio je to prijateljski glas, koji nam je govorio da su nastupila ozbiljna vremena i da bismo mogli potonuti. Bio je to nežan glas, bez trunke mržnje.

Marijana je ostala vrlo diskretna o svom iskustvu u borbi protiv fašizma, u redovima jugoslovenskih partizana. Ipak, ispričala mi je dve epizode, koje su joj ostale u živom sećanju.

Prva je bila o ranjenom vojniku, koji je tražio hranu, ali njegovi drugovi nisu imali šta da mu daju. Marijana je s još nekoliko njih otišla do nekog imanja i tražila jaja. Seljaci su ih odbili. „Jedno jaje! Razumeš! Ni toliko nisu hteli da daju!“ Oči su joj se zažarile od besa.

Druga je bila ona o jednom mladom borcu koji se sprijateljio s Marijanom i stavio pod njeno okrilje. Jednog dana kada je trebalo da pođe u izvidnicu, tražio je od Marijane njen šinjel, zato što je verovao da je neprobojan. Marijana je učinila sve da mu odagna tu ideju, ali na kraju je popustila.

Potresena tim sećanjem, Marijana je za trenutak začutala, a onda brzo dodala: „Poginuo je istog dana!“

SADA SMO NIŠTA, BUDIMO SVE

POŠLI SMO OD NIČEGA SAMO ZATO DA BISMO STIGLI DO BEDE

DA

sloboda ponašanja, spontana organizacija proizvodnje u rukama proizvođača, stvarnost neposredne potrebe, strastvena organizacija i iskrena velikodušnost, to je svesno bratimljenje na onome što gradimo: vlasti radničkih saveta.

Teoretska doslednost mora pronaći svoju praksu: svest o svojoj stvarnosti.

PREMA TOME

Promeniti život, znati umreti, praviti furijeovske svetkovine, živeti svakodnevicu, uzdati se u očajanje, to znači razumeti 1905, KRONŠTAT, KATALONIJU, BUDIMPEŠTU 1956...

TAKOĐE

Uništiti vlast, a da se ona ne preuzme. Uništiti je da bi bio *drugi*¹ i da bi bio svoj.

POEZIJA ŽIVLJENJA NIJE NIŠTA DRUGO.

Sloboda, kroz izokretanje odnosa, pronalazi svoj momenat konstrukcije. I zato umesto „Izvinite, gospodine inspektore“, treba reći, „Crkni... skote!“ Iz toga sledi

INTERNACIONALIZACIJA ISKUSTVA

Sama svest ne sme upasti u zamku konstruktivizma. U ovom trenutku samo je ulična poezija ta koja napreduje. Minimalni program je čin destrukcije: to je politički čin *par excellence*. Tu nema kontrole, nema pravila. Revolucija može biti samo svakodnevna, ako želimo da se izborimo s fascinacijom vlašću. Želja za dominacijom i dalje vlada, mentalitet pomilovanog roba, vrtoglavica poslušnosti da bi se drugi mogli držati u poslušnosti, mistika institucija i religija poretka. Put ka iskorenjivanju fašizma i smrti Boga vodi kroz HAOS.

¹ Arthur Rimbaud, „Je est un autre (Ja, to je neko drugi)“; pismo Polu Deme-niju (Paul Demeny), od 15. V 1871 („Pismo vidovitog“).

Nous ne sommes rien soyons tout

NOUS SOMMES PARTIS DE RIEN POUR PARVENIR A LA MISÈRE,

Oui

la gratuité du geste, l'organisation spontanée de la production aux mains des producteurs, la réalité de la nécessité immédiate, l'organisation passionnelle et la générosité complice, c'est la fraternisation consciente de ce que l'on construit : le pouvoir des conseils ouvriers. La loyauté théorique doit trouver sa pratique : la conscience de sa réalité.

Ainsi

Changer la vie, savoir mourir, pratiquer la fête fourieriste, vivre le quotidien, espérer du désespoir, c'est savoir **1905, Cronstadt, la Catalogne, Budapest 1956...**

Aussi

Détruire le pouvoir sans le prendre. Détruire pour être l'autre et soi-même.

La poésie vécue n'est pas autre chose.

La liberté, par le renversement des rapports, trouve son moment de construction. Ainsi ne plus dire : « Pardon, monsieur l'agent », mais : « Crève... salope ! » implique :

L'INTERNATIONALISATION DU VECU

La conscience est la seule à ne pas tomber dans le piège du constructivisme. C'est, pour le moment, la seule poésie de la rue en marche. Le programme minimum est **l'acte de destruction** : c'est, par excellence, l'acte politique. A cela pas de contrôle, pas de règle. La révolution ne peut être que quotidienne, si l'on veut lutter contre la fascination du pouvoir. Le désir de domination reste encore la loi du moment, la mentalité d'esclave affranchi, le vertige d'obéissance pour être obéi, la mystique des institutions et la religion de l'ordre. Extirper le fascisme et faire mourir. Dieu passe par le **CHAOS**.

Notre vie est en cause, ne nous arrêtons pas par peur de la perdre. Les loups sont aux aguets. La vie est courte. On est tous des seigneurs ou on n'est rien. A cette condition le travail devient un grand éclat de rire, ou TOUT.

Je nous aime tous.

Vive le pouvoir des conseils ouvriers.

A bas l'autogestion yougoslave.

UNE CAMARADE YOUGOSLAVE QUI EN SAIT LONG...

Marijana je sahranjena na Monparnasu. Predložio sam da se na grob urežu reči njene omiljene izreke: „Ama et fac quid vis.“ Voli i čini ono što želiš.³⁶

Tako je i urađeno, bez mog daljeg mešanja. Na tome sam zahvalan njenim prijateljima koji su prisustvovali sahrani.

Ima tome više od dvadeset godina. *Posle dvadeset godina*, tako glasi naslov koji je Aleksandar Dima dao nastavku svog romana o *Tri musketara*.³⁷ Marijana je volela da nam priča kako je u njenom dvorištu živeo kovač koji je uživao poverenje četvrtog musketara, D'Artanjana, o čijem se konju starao. Kako je to mogla znati? Ali dok je pričala o tome, zagledana u dvorište, imali ste utisak da ovaj više ne radi tamo tek od pre koju nedelju.

Jednom sam joj pričao o tom nastavku Diminog najčuvenijeg romana. Obećao sam da ću joj doneti knjigu. Bio je Božić. Posle večere s roditeljima, spremio sam se za izlazak, s knjigom pod miškom. Već je bila prošla ponoć, a mene je čekala dugačka šetnja. Trebalo je da prepešaćim ceo Pariz, sa zapada na istok. Ali noć je bila tako lepa. Padao je sneg. Dok sam prolazio pored Luvra, okliznuo sam se na trotoaru, ali srećom bez posledica. Zamalo sam slomio nogu.

Kada sam došao u Marijanino dvorište već je bilo veoma kasno, a mi smo imali dogovor da joj u to doba ne kucam na vrata. Otišao sam do prozora. Jedan kapak bio je malo odškrinut.

Provukao sam knjigu kroz njega, a Marijana je ispružila ruku.

³⁶ Aforizam Svetog Avgustina (Augustinus), u originalu „Dilige et quod vis fac (Voli brižno i čini ono što želiš)“, *Epistolam Joannis ad Parthos* (413 n. e.), tractatus 7, sect. 8.

³⁷ Alexandre Dumas, *Les Trois Mousquetaires* (1844), *Vingt ans après* (1845).

DODATAK

Letak iz 1968.

Marijana je napravila atelje u malom stanu s desne strane. Vidimo tamni pravougaonik prozora, kroz koji sam joj jedne Božićne večeri doturio knjigu.

Kada joj je gazda dao otkaz u ulici Galond, Marijana je krenula u potragu i pronašla taj stan u okrugu Templ (staro jezgro Pariza, rue Charlot 38), u kojem špekulacije nekretninama još nisu bile pretvorile sve zanatske radnje u luksuzne apartmane („lofts“). (Alen Segura)

Marijana, Gi i Alis.

U vreme kada je tu stanovala Marijana, u zidu niz koji se spušta oluk bila su probijena jedna vrata. Ona su vodila u atelje. Na njima sam otkrio njeno ime ispisano kredom. (Alen Segura)

Musketar

On je stari prijatelj. Ipak, jedva da smo se vidali. Sreo sam se s njim prvi put posle kasnih šezdesetih. Rene Vijene je bio član slavne Situacionističke internacionale. Taj epitet bi ga sigurno nasmejao, iako sam imao utisak da je spreman da pređe preko mnogo toga. Ali tako smo gledali na Situacionističku internacionalu, u to vreme koje sada izgleda tako daleko.

Već sam pisao o našem prvom susretu, jedne zimske večeri, u kafeu na Trgu Republike. Kada smo ušli tamo, za oko mu je više zapao Donald Nikolson-Smit, s bradom dostojnom Mihaila Baku-njina. Rene je nosio plavu platnenu jaknu, vrlo laganu za to doba godine. A primetio sam i da su bili u društvu dve izuzetno lepe devojke. Pošto smo ih pozdravili, seli smo za susedni sto. Osim nas, u sali nje bilo nikog.

Mi smo bili četvorica ili petorica članova anarhističkih grupa kojima su situacionisti ukazali tu čast da se upoznaju s njima. Bilo je to neobično predusretljivo s njihove strane. Držali su se na skoro oholoj margini, tako sam makar u to vreme mislio. Kasnije sam shvatio da sam pogrešio. Nisu hteli da budu na distanci, čak mislim da im je to bilo tužno. Ali revolucionarna kritika kojoj su se posvetili izolovala ih je usled nedostatka sagovornika koji bi bili na visini njihovih zahteva.

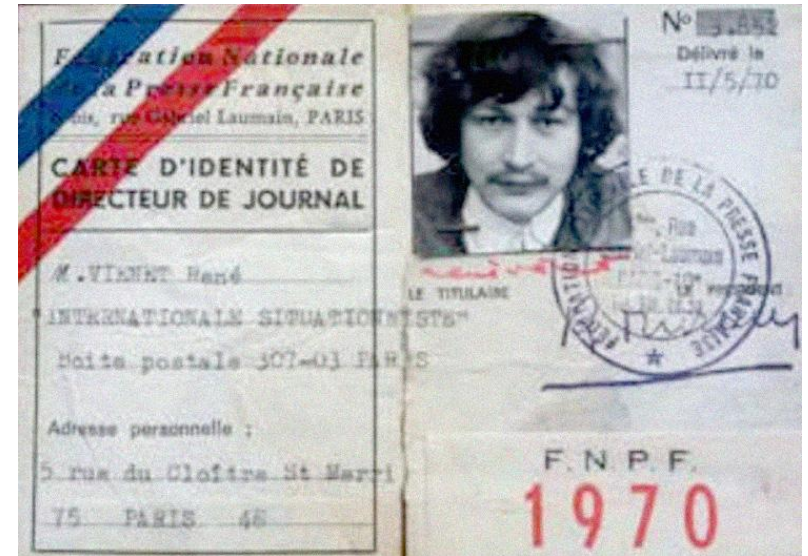
Ako je Donald negovao anarhističku bradu, Rene se zadovoljio tankim, plavim brčićima. Njegova plava jakna je mogla biti mornarska ili dokerska, što sam kasnije shvatio kada sam saznao nešto više o njegovom poreklu. Kada je u odlasku uspravio svoju visoku figuru, izgledao je kao div. Ali najviše mi je ličio na nekog musketara, višeg od D'Artanjana, s tom njegovom malo dužom kosom, plavim očima, oholim brčićima.

Marijana i Alis.

Marijana i Alis Debor.

Vijeneova novinarska legitimacija, kao glavnog urednika časopisa *Situacionistička internacionala*.

Danas znam njegove godine, tako da mogu reći da je njemu tada bilo dvadeset dve, a meni jedva sedamnaest. A ako danas znam njegove godine, to je zato što smo se posle pedeset godina ponovo sreli; sada mu je sedamdeset osam. Videti ga opet, pre nekoliko nedelja (2021), bilo je čudo, ili sticaj okolnosti, što se svodi na isto.

Napisao sam nekoliko redova u kojima se govori o njemu, u dužoj priči koja je obuhvatila taj period, nešto pre maja 1968, do godina koje su usledile. Pročitao je taj tekst i izrazio želju da me upozna. Tada smo počeli da razmenjujemo prve poruke. Čak se i Donald iz Njujorka uključio. Teško da je sve to bila slučajnost. Događaji su, kao što to često biva, u tišini ispleli svoje niti kroz vreme i pronašli svoje aktere.

Tokom tih dana „zaključavanja“, Rene je predložio da se nađemo u knjižari jednog prijatelja, koja mu je služila kao baza, u kojoj će nam, uveravao me je, poslužiti i kafu. Video sam ga s istim osećanjem kao i prvi put. Samo što pre pedeset godina nisam otvorio usta osim da ga pozdravim. Imao sam pred sobom jednog od onih izuzetnih ljudi koje nikada ne zaboravljate, kada se jednom nađete u prilici da ih upoznate. Naše rukovanje tog dana imalo je određenu težinu. U njemu su se sabrali fragmenti sećanja, poezije, istorije, sve pomešano. Potvrdio je sliku musketara koju sam sačuvao o njemu. Njegove crte zračile su velikom plemenitošću.

Moja sećanja su ga dirnula. Silno se naprezao da prizove to vreme. Pomagao sam mu u tome. Moj osećaj da ga vodim bio je još jači kada je krenuo u šetnju i pozvao me da mu se pridružim. U njegovoj moćnoj figuri sada je bilo nečeg krhkog. Mislio sam da će lakši proći tim putem ako idemo udvoje.

Ti koraci po ulici, krupni, usporeni, ostaju urezani u meni kao izuzetan trenutak koji me i sada potpuno očarava. Bili smo dvojica preživelih s potonule galije, koji koračaju kroz zlatnu prašinu, u iskričavoj tišini, skoro rame uz rame, kako se trotoar sužavao. Kao kada smo, u ono vreme, sedeli za stolom u kafeu.

Rože Legarek (Roger Legarec, prijatelj Pjera Leptija), Marijana i Gi Debor.

je položila na rame, kao da ga proglašava za viteza. Naravno, Alis je ta koja je snimila fotografiju.

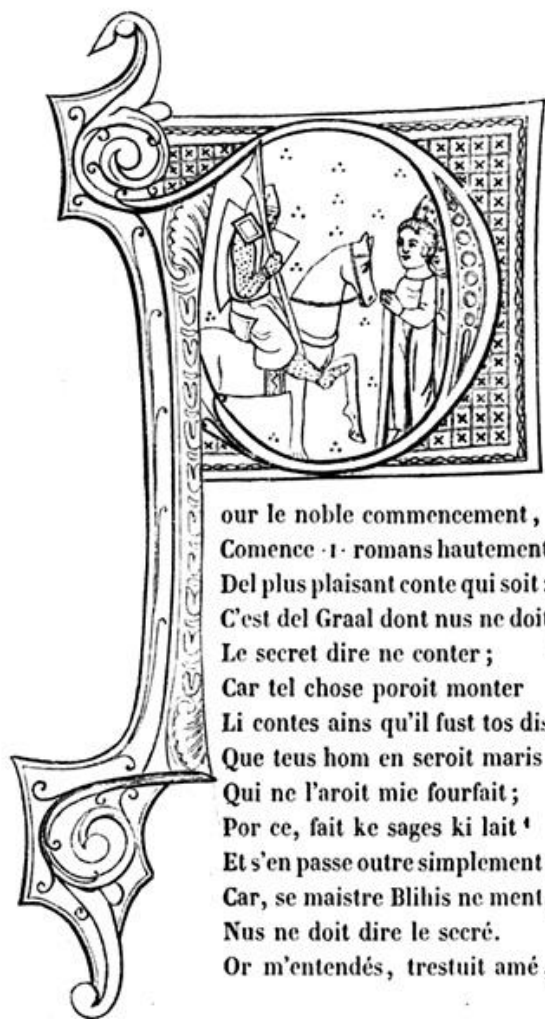
Njihova nepomičnost je uznemirujuća, ali i dirljiva. Poprimaju ozbiljnost koja ništa ne podrazumeva, ali koja sve zahteva, kada posle više od pedest godina naiđemo na tu sliku, prvo u blagoj neverici, da bismo onda počeli da joj se divimo.

Njihov sastanak s trojicom prijatelja koji su ih tražili kao da je već bio zakazan. Stoje tu bez drugog razloga osim da nas zbune i iznenade, nas koji smo sumnjali.

Njihovi pogledi kao da govore: „Trebalo vam je vremena. Konačno ste stigli.“

„Dan je most, a noć kapija“³⁸

³⁸ Fraza iz *Parsifala*, op. cit.: „Le jour, est pont, et, la nuit, porte“ (Druga knjiga, stihovi 2542).

our le noble commencement ,
 Comence ·t· romans hautement
 Del plus plaisant conte qui soit :
 C'est del Graal dont nus ne doit
 Le secret dire ne conter ;
 Car tel chose poroit monter
 Li contes ains qu'il fust tos dis
 Que teus hom en seroit maris
 Qui ne l'aroit mie fourfait ;
 Por ce, fait ke sages ki lait
 Et s'en passe outre simplement ;
 Car, se maistre Blihis ne ment,
 Nus ne doit dire le secré.
 Or m'entendés, trestuit amé ,

Chrétien de Troyes, *Perceval le gallois ou le conte du graal*, XII vek, ilustracija iz izdanja iz 1866.

Znali smo za taj susret, ali bili smo u dilemi sve dok nam Alis nije poslala četiri fotografije – očekivali smo samo jednu. Četiri dokaza o njenom boravku u Vogezi, avgusta 1968, sa Marijanom i Gijem, i jednim nepoznatim mladićem, koga u prvi mah nismo uspjeli da identifikujemo.

Do tada nismo bili sigurni da je tog susreta došlo. Onda smo saznali da postoji fotografija sa Marijanom, Alis i Gijem.

Osoba koja nas je uveravala u njeno postojanje, izgubila je tu fotografiju. Ali verovali smo joj i dali se u potragu za njom. Alis je bila ta koja je u svojoj ličnoj arhivi pronašla fotografije koje su tada nastale. Nije bilo one koju smo tražili, ali snimci koje nam je poslala Alis nadmašili su naša očekivanja. Nismo očekivali ni da ćemo ih dobiti toliko.

Našli smo se na krhkom i rasklimatanom mostu. A onda su se, s druge strane mosta, pred nama otvorile kapije zamka.

Bilo je to nešto više od dokaza: potvrda, zato što potvrda podrazumeva pristanak, obavlja nas i spasava, raspršuje sve naše sumnje. Prešli smo prag, kao nošeni vetrom koji je odneo sva naša kolebanja, pitanja, neizvesnosti. U svojoj potrazi upravo smo kročili u Čudesni zamak.

Četiri crno-bela snimka, s mračnim šipražjem i tom kućom izgubljenom u srcu šume, ka kojoj ne vodi ništa, osim neodoljive želje da se priđe tim osobama neobičnih ličnih sudbina, utoliko pre što su se našle na okupu.

Odjednom, vazduh oko nas postao je drugačiji. Podignuti pokretni most pretvorio se u vrata, koja su nas začarala, kao što je ona vila, Vivijan, čarolijom zatvorila Merlina u staklenu kulu.

Bilo je zaista divno pronaći tu kuću u šumi i njene stanare. Staza koja vodi do nje mogla se ukazati samo na trenutak, zahvaljujući naglom razvedravanju neba, naletu vetra koji bi razgrnuo paprat.

Sumorna drvena kuća, kao nadimljena, od neke velike vatre koja je zacrnila daske. Gi stoji unutra, par koraka od ulaza, dok Marijana stoji ispred vrata, pored nepoznatog mladića. Jednu ruku mu